

ALLAH -İNSAN İLETİŞİMİNİN MAHİYETİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Furat AKDEMİR

Yrd. Doç. Dr., Düzce Ü. İslami İlimler Fakültesi

furatakdemir@duzce.edu.tr

Öz

İslâm inancı Allah, vahiy, elçi ve ahiret ilkeleri bağlamında şekillenmiştir. Diğer esaslar bu ilkeler bağlamında biçimlenmiştir. Bu dinin inanç, ibadet ve ahlak ilkelerini Yüce Allah koymuştur. Allah, iman, ibadet, takdis ve tesbih edilmesi gereken yegâne varlıktır. Tüm mükemmellikler yalnız O'na özgüdür. Vahiy, Allah'ın kelâmı, insana seslenişi ve konuşmasıdır. Allah, insanlara elçileri aracılığı ile hak ve doğruluğun yollarını gösteren mesajlarını göndermiştir. Bu bağlamda vahiy, Allah'ın insana seslenişi ve konuşmasıdır. Elçiler, insanlar gibi vahye karşı muhatap ve sorumlu olan insanlardır. Allah insan iletişiminin temel kuralları vardır. Rubûbiyyet ve ulûhiyyet yüce Allah'a ait olan niteliklerdir. Bu sıfatlar Allah- insan iletişiminin temel ilkelerini belirlemiştir.

Anahtar kavramlar: Allah; Vahiy; Elçi; Ahiret; İnsan; Rubûbiyyet; Ulûhiyyet.

AN EVALUATION ON NATURE OF ALLAH-HUMAN COMMUNICATION

Abstract

Islamic faith has been shaped in the context of the principles of Allah, revelation, envoy and eternity. Other elements have been formed in the context of these principles. The principles of belief, worship and moral of this religious have determined by the Allah Almighty. Allah is the only entity that should be faith, worship, glory, holiness and praise. All perfection is unique to Him alone. Revelation, the word of Allah, is Allah's vocalizations and speech to the human. Allah has sent their messages showing the right and the path of righteousness to people through messengers. In this context, revelation is of God's address and talk to the people. Envoys are responsible for revelations and addressed like to the people. Allah- human communication has basic rules. Divinity and Lordship are the nature of Allah Almighty. These adjectives have determined the basic principles of Allah- Human communication.

Key Words: God; Revelation; Messengers; Eternity; Human; Lordship; Divinity.

GİRİŞ

Allah, vahiy, elçi ve ahiret, İslâm dininin temel esaslarını oluşturmaktadır. Bu temel ilkeler çerçevesinde İslâm biçimlenmiş ve diğer ilkeler bu temel esaslar çerçevesinde şekillenmiştir. Bu ana ve biçimlendirici ilkeler hakkında bilgi, vahye dayalıdır. Bu bağlamda İslâm'ın temel öncülleri ve dayanakları hakkında en doğru ve gerçekçi bilgiye Yüce Vahiy (Kur'an-ı Kerim) ile erişiriz. Çünkü bu prensiplerin niteliği, durumu, anlamı, amacı ve gayesini en iyi vahiy belirlemiştir.

Vahiy, Allah'ın zâtı ve nitelikleri hakkında bilgi vermektedir. Allah, bu yüce vahyin ve dinin sahibidir.¹ Varlığın ve hayatın odağını Allah oluşturur. Allah; aşkın, içkin, mutlak, sınırsız, yüce ve kutsal olandır. Allah; yüce, kutsal ve mutlak olarak göklerin, yerin, hayatın ve tüm varlığın rabbidir. O, Rab isminin temel anlamı ile terbiye edicidir. Allah'tan başka rab aranmaz.² Ulûhiyyet kavramı Yüce Allah'ın aşkın-yüce boyutunu ifade ederken Rab ismi içkin-etkin boyutunu ifade eder. Allah'tan başka ilâh yoktur ve Yüce Allah'ın İlâh ismi, Kelime-i Tevhid'de olduğu gibi Allah'tan başka ilahları olumsuzlama ve sadece kendi Yüce varlığını ortaya koymak, tasdik etmektir. Allah'tan başkasına ilâhlık yaraştırılmaz. Allah'tan başkasına ilâhlık yaraştırmak, Allah'a karşı büyük haksızlık ve saygısızlık olduğu gibi insanı Allah dışındaki varlık ve nesnelere kulu yapar.

Vahiy, İslâm'ın temel bilgi kaynağıdır. Vahiy, Allah'ın insana seslenişidir. Allah'ın mutlak yetki ve otoritesi altında gerçekleşir. Allah'ın izni ve dilemesi dışında gerçekleşmez. Vahiy, Allah'ın şefkat ve merhametinin ifadesi olarak, insana yol göstericiliği ve hidayetidir.³ Vahiy, tüm varlığın konumunu, niteliklerini, özelliklerini, sorumluluklarını, iletişim ve ilişkilerinin zeminini belirlemiştir. Allah, vahiy insana elçi vasıtasıyla ulaştırmıştır.⁴ Yüce Allah tarafından özel görev çerçevesinde seçilmiş elçi, varlığın beşer kategorisinin niteliklerini, konumunu ve sorumluluklarını taşımaktadır. Elçi'nin öncelikli görevi tebliğdir, aynı zamanda vahyin, varlığa ve hayata yönelik modelidir. Yeniden diriliş ile başlayacak, ebedi bir hayatı ifade eden ahiret, dünya hayatına anlam ve değer katan biçimlendirici esaslardan biridir. Âhiret hayatı ve mahiyeti, gözlem ve deneye dayanan pozitif bilimler ve akılla izah edilmesi güç, duyular ötesi ve

¹ "(Ey Muhammed!) Şüphesiz biz o Kitab'ı sana hak olarak indirdik. öyle ise sen de dini Allah'a has kılarak O'na kulluk et." ez-Zümer 39/2. Bkz. ez-Zümer 39/11-12; el-Mü'min 40/14; el-Beyyine 98/5.

² el-En'âm 6/164.

³ Bakara 2/2; Nisa 4/113, 175; Lokman 31/2-3.

⁴ el-İsrâ 17/39, 73, 86; el-Kehf 18/ 27, 110; el-Kasas 28/ 86. "Bunlar, Rabbinin sana hikmet olarak vahyettiği şeylerdir. Rabbin ile beraber başka ilahlar kılma, yoksa yerilmiş, kovulmuş olarak cehenneme bırakılırsın". el-İsrâ 17/39.

gayba ait bir konudur. Bu yüzden âhiret hakkında, tek bilgi kaynağı vahiydir.

1. Allah:

Kur'an, Allah'ın varlık, birlik ve teklîğinin yanı sıra, bütün isim ve sıfatlar açısından da O'nun birlik ve teklîğini vurgular. Allah; yüce, kutsal, mutlak ve aşkın varlığın özel ismidir. Özel ve kutsal olarak ulûhiyeti ifade eder. Allah'ın varlığı ve birliği, dinin merkezini oluşturur. Kur'an, Allah'ın ta'zim ve tesbih edilmesi gereken yegâne ilâh olduğunu vurgular.⁵ İbadet ve itaât edilmeye layık tek varlık O'dur⁶. Çünkü tüm mükemmellikler yalnız O'na özgüdür. Her türlü eksikliklerden uzak olan O'dur.⁷ Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de çok sayıda ayete konu olmuştur. Vahyin tam olarak inen ilk sûresi Fatiha'nın konusu bizzat Yüce Allah'tır. Sûre Yüce Allah'ın özelliklerini ve niteliklerini ortaya koymuştur. "Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. O, Rahmân ve Rahîm'dir. O, hesap ve ceza gününün tek sahibidir. Rabbimiz! Sadece sana kulluk eder ve sadece senden yardım isteriz. Bizi dosdoğru yola eriştir; Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna. Gazaba uğrayanların ve azıp sapanların yoluna değil."⁸

Vahiy, Yüce Allah'ı her şeyin sahibi, yaratıcısı, her şeye gücü yeten kudret sahibi, bağışlayan, hayatın başlangıcında, içinde ve akışında aşkın ve içkin sonsuz büyüklük sahibi olarak tavsif eder. Her yönüyle mükemmel, kusursuz, güç ve irade sahibi gibi çok sayıda sadece kendine özel ve eşsiz niteliklerini ifade eder. "Ve (bütün mevcudatın) başı ve sonu Rabbinin katındadır; (sizi) güldüren ve ağlatan yalnız O'dur; Ölümü getiren ve hayatı bağışlayan yalnız O'dur; ve O'dur iki cinsi -erkeği ve dişiyi- yaratan, (sadece) bir sperm damlasından, ve O'nun kudretindedir ikinci bir hayatı da var etmek; isteklerden arındıran ve mülk sahibi kılan yalnız O'dur; ve yalnız O'dur en parlak yıldız destek veren."⁹ "Göklerde ve yerde var olan her şey yok olup gitmeye mahkûmdur; ama kudret ve ihtişam sahibi olan Rabbinizin Zatı sonsuza dek kalıcıdır."¹⁰ De ki: "O, Tek Allah'tır: Allah, öncesiz ve sonrasız, bütün evrenin asıl sebebi, O doğurmamış, doğurulmamıştır; ve hiçbir şey O'na denk tutulamaz."¹¹

Yüce Allah Kur'an'ı Kerim'de, varlığının delilleri üzerinde durmuş¹², varlığının esaslarını, öncüllerini ortaya koymuş, tartışmış¹³, nitelikleri ve

⁵ el-Haşr 59/24.

⁶ Fâtiha 1/5.

⁷ el-İhlâs 112/1-4.

⁸ el-Fâtiha 1/1-7.

⁹ en-Necm 53/42-49.

¹⁰ er-Rahmân 55/26-27.

¹¹ el-İhlâs 112/1-4.

¹² el-Bakara 2/164; el-En'âm 6/73-79; İbrâhîm 14/10.

yaratıcı olmasının dayanaklarını¹⁴ mantıksal bir düzlemde ifade etmiştir. Hiç bir varlığın kendi varlığı ile benzer ve eşit olmadığını¹⁵, olmasının mümkün olmadığını, kendi varlığı dışında, tüm varlığın ilkelerini, konumunu kendisinin belirlediğini¹⁶ ve şekillendirdiğini¹⁷ ifade etmiştir. En güzel isimler ve en yüce sıfatlar Yüce Allah'a aittir. "De ki: "İster Allah diye çağırın, ister Rahman diye: O'nu hangi isimle çağırırsanız çağırın, (O hep Birdir; ve) bütün güzel ve üstün nitelikler O'nundur". (O'na dua et, ama) duanda sesini fazla yükseltme, çok fazla alçaltma da, ikisinin ortası bir yol tut."¹⁸ O, bütün kemal sıfatların sahibi ve bütün eksik niteliklerden arıdır. O, bu nitelikleri ve özellikleri ile bütün varlıklardan ayrı, benzersiz ve eşsizdir.¹⁹ Bundan dolayı kutsal, yüce, rab ve ilah olma vasfı sadece O'na özeldir. Bu yönüyle de insan sadece O'na ibadet ve dua eder, O'ndan bağışlanma ve yardım diler, O'na tövbe eder ve öncelikli olarak O'na karşı sorumluluk taşır.²⁰ Yüce Allah böyle bir hakka ve gerçekliğe sahip olduğu için de sadece O, rubûbiyyet ve ulûhiyyet sahibidir.

İslâm'ın en temel ve ayırıcı özelliği tanrı hakkındaki öncülleri ve dayanaklarıdır. Allah'ın birliği hususunda en mükemmel tanımlamayı İslâm ortaya koymuştur. Bu bağlamda İslâm, Yahudilik ve Hıristiyanlıktan mutlak anlamda ayrılmaktadır. İslâm'ın monoteizm anlayışında oldukça net bir tutum benimsemesi birtakım batılı filozofların bile dikkatini çekmiştir.²¹ Bunlardan belki de en önemlisi Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781) olmuştur.²² Lessing'in İslâm'daki Allah'ın birliği ilkesinden oldukça etkilenmiş olduğu kolayca anlaşılmaktadır.²³

1.1. Rubûbiyyet Sıfatı:

Rubûbiyyet kelimesi *Rabbe* kökünden türemiştir *sahip, efendi, idare eden, düzenleyici, kayyım, hükmüne boyun eğmeye mecbur eden, nimet veren ve eğiten* anlamlarında kullanılır. *Rab*²⁴ kelimesi ism-i fail istiare edilen bir mastardır

¹³ el-Enbiyâ 21/22.

¹⁴ er-Ra'd 13/2-4; Ankebût 29/63.

¹⁵ el-İhlâs 112/1-4; en-Nahl 16/74; eş-Şûrâ 41/11; el-Hadîd 57/3.

¹⁶ Yûnus 10/ 5-6; el-Enbiyâ 21/33; el-Mü'minûn 23/18; er-Rahmân 55/5; el-Mülk 67/14.

¹⁷ er-Ra'd 13/8; el-Furkân 25/2; el-Kamer 54/49.

¹⁸ el-İsrâ 17/110. Bkz. el-A'râf 7/180.

¹⁹ el-Bakara 2/255; el-Haşr 59/22-24.

²⁰ ez-Zâriyât 51/56.

²¹ Özcan Taşçı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam*, (Ankara: Sentez Yayınları, 2013), s. 75.

²² Özcan Taşçı, "Batının Hz.Muhammed Hakkındaki Düşünceleri -Lessing Örneği-"; *İslami Araştırmalar*, 27/1, (2016): 20.

²³ Gotthold Ephraim Lessing, *Theologiekritische philosophische Schriften*, Hrsg. BoD-Books on Demand Norderstedt, (Berlin: Verlag der Contuax GmbH und Co. KG, 2003), 14-17, 54-56; bkz. Taşçı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam*, s. 75.

²⁴ Rab isminin farklı anlamları içinde mutlak anlamının terbiye etmek olduğu diğer eş anlamların esmâ-î hüsnâ'daki eş anlamlılık iddiası ile tutarlı olmadığı ifade edilmiştir. Eş anlamlılık iddiası , " İsimlerin farklılığı mananın farklılığına delalet" kuralına aykırıdır. Şöyle ki: Allah sadece insanların değil, yerlerin ve göklerin de Rabbidir. Oysaki taşın

ve tek başına mutlak olarak varlıkların maslahatını üstlenen Yüce Allah için kullanılır.²⁵ Rab kelimesi örfte sadece Allah için kullanılır bu anlamda çoğulu *أَرْبَابٌ* (*eribbetün*), *رُبُوبٌ* (*rubûbun*) şeklinde gelir. *Rab* kelimesinin çoğulu *أَرْبَابٌ* *erbâb* şeklinde geldiğinde müşriklerin inançlarındaki ilah/tanrı inancı anlamında kullanılır. *Erbâb* kelimesi Kur'an'da bu anlamda kullanılmıştır. Kur'an, *erbâb* (rabler) edinmeyi yasaklamıştır. *Erbâb* Kur'an'da dört yerde²⁶ geçmektedir. Bu ayetlerde *erbâb* fazla rab edinmeyi kınayan bağlamda, kendilerinde haram-helâl kılma yetkisi gören otorite, efendi, idare eden anlamlarındadır. Hz. Muhammed kendisine seyyidînâ (efendimiz) diye seslenen kimseye "Efendi ancak Allah'tır" demiştir.²⁷

Dilciler²⁸ Rab²⁹ kelimesinin mutlak anlamda sadece Allah için kullanıldığını ifade etmişlerdir. Rab kelimesi başka bir isme izafe edildiğinde hem Yüce Allah'a *Rabbu'l-Alemîn*³⁰ hemde "*Rabbu'l-Beyt*" (evin hanımı/düzenini sağlayan) ve *Rabbu'l-Feresi* (atın sahibi/terbiyecisi) de olduğu gibi isim tamlaması şeklinde başkası hakkında da kullanılabilir.³¹ İsfahânî, bu sözcüğün *terbiyet* kökünden türediğini savunur ve bundan bir şeyi olgunlaşmaya kadar aşama aşama inşa etmek /yaratmak olduğunu söyler.³² *Rabb* mastarı, "terbiye etmek" yani, "islah etmek, yetiştirmek, bakmak, göz kulak olmak" manâsına gelir. Terbiyenin tarifi şudur: Bir şeyi basit halinden kemâl noktasına doğru aşama aşama inşa edip geliştirmek. *Rabbu'l-veled*, "çocuğu terbiye eden kişi" manâsındadır. Bu kök anlam genişleyerek, sahip olmak, babalık etmek manâsına ulaşır. Zira terbiye eden babalık etmiş olur. Babalık eden ise büyük ve üstün olandır. Aynı dil ailesinden Aramice ve Akadca'da da *rab* "ulu, büyük, efendi, rehber" anlamına gelir. Kelime'nin aslının Aramice veya Akadca olması da muhtemeldir. Anadili Aramice olan Hz. İsmâ'nın daveti sırasında kullandığı

seyyid'i olmaz. Allah'ın Mâlik ismi vasfı, Rab ismine değil el-Melik ismine nispet edilir. Mustafa İslamoğlu, *Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsnâ*, (1.bs., İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011), s. 207.

²⁵ Râğib el-İsfahânî, *Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, (2.bs., Beyrut: 1997), s.336-37; İslamoğlu, *Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsnâ*, s.207.

²⁵ İsfahânî, *Müfredât*, s.336-37.

²⁶ Âl-i İmrân 3/64,80; et-Tövbe 9/31; Yûsuf 12/39.

²⁷ Ebu Dâvud, Edeb 10, "Sen bizim efendimizsin!" diye hitap ettik. "Efendi, Allah'tır!" buyurdular. Biz: "Fazilette en ileride olanımız, mertlikte en başta gelenimizsin!" dedik. Bize: "Söylediğinizin hepsi bu veya buna yakın bir söz olsun. Şeytan sizi (mübalağalı medihlerde) koşturmasın!" buyurdular."

²⁸ İsfahânî, *Müfredât*, s.336-37.

²⁹ Günümüzde yazılı ve sözlü edebiyatta yaygın kullanımında olan esmâ-i hüsnâ listesi, Tirmizi ve İbn Mâce rivayetlerine dayanır. Bu iki listede Kur'an'da Allah isminde sonra sayısal olarak ikinci sırada yer alan Rab ismi geçmez. Bu durum, sahih hadise sonradan ilave edildiği (müddrec) görüşünde olan muhaddisleri doğrular niteliktedir.(İslamoğlu, *Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsnâ*, s.210-11).

³⁰ el-Fâtiha 1/1.

³¹ İsfahânî, *Müfredât*, s.336-37.

³² İsfahânî, *Müfredât*, s.336-37.

"baba" (*Rab*) mecazı da bu manaya bir göndermedir. Teslisçi Hıristiyanlık bu mecazı hakikate hamlettiği için tevhitte sapmıştır. *Rabbu'd-dâr* "ev sahibi" anlamına gelse de, aslında "aileye bakmakla yükümlü olduğu için ailenin büyüğü olmayı hak etmiş olan kişi" vurgusunu taşır. *Rabîb ve rabîbe*, terbiye altına alınan "üvey oğul ve üvey kız" demektir. *Râbbe*, terbiyesi altına evlat verilen "üvey anne" için kullanılır.³³

Rubûbiyyet, Yüce Allah'ın varlık âlemine ve yaratılmışlar âlemine bakan yönüdür. Kur'an'da Allah isminden sonra en çok kullanılan Rab ismidir.³⁴ Kur'an'da 2697 kez Allah ismi, 962 kez Rab ismi geçer. Rab ismi rubûbiyyetin varlık üzerinde aşkın ve içkin boyutu içinde daimi olduğunun ifadesidir. "Göklerde ve yerde bulunan her varlık O'na muhtaçtır, her an O, hayata ve varlığa dair her işe müdahildir"³⁵. İnen ilk 20 sûrede *Allah* ismi 27 kez geçerken "Rab" ismi 46 kez geçer. Vahye ilk muhatap Mekke inkârcıları Rubûbiyyet'in aşkın değil içkin boyutuna yani hayata müdahalesine karşı çıkıyorlardı.³⁶ Çünkü müşrikler dünyalarına karışmayan bir ilâh'ı sevmekteydiler. Vahiy, bu tutumu kesin bir şekilde reddetmiştir. "Çünkü gökte ve yerde Allah (yalnız) O'dur ve yalnız O'dur hikmet sahibi olan, her şeyi bilen"³⁷. *Rubûbiyyet* kulun tüm fiillerinde Allah'ı birlemesi, eşsiz, benzersiz, güç ve kudret sahibi olarak kılması, bilmesi ve inanmasıdır. Her şeyi yaratanın ve tek sahibinin Allah olduğuna, O'nun eşi ve benzeri olmadığına, âlemi yaratan, düzenini koyan, sürdüren, tüm varlığı ve insanları yaratan, rızkını veren, yaşatan, öldüren, hükmüne boyun eğmeye mecbur eden, her şeyin O'nun hükmüne boyun eğdiği, hükmüne karşı konulamayan, büyüklük ve azamette eşsiz olan, noksanlık gerektiren her şeyden uzak olanın Allah olduğunu bilmek, inanmak ve birlemektir.

Kur'an'ı Kerim'de, Yüce Allah'ın rubûbiyyet sıfatını ifade eden ayetler bu gerçeğe iman edilmesi üzerinde durmuştur. "Her türlü övgü yalnızca Allah'a özgüdür, bütün alemlerin Rabbi,"³⁸ "ve (ne de) Allah'la beraber, kendilerine ne bir yarar ne de zarar verebilecek durumda olmayan şeylere veya varlıklara kulluk edip (kendi kendilerine), "Bunlar bizim Allah katındaki kayıncılarımızdır" diyen (kimse)ler!.. De ki: "Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi mi O'na haber verebileceğinizi sanıyorsunuz? (Hayır!) kudret ve egemenliğinde sınırsız olan O'dur, ve insanların O'na, ilahlığında ortak yakıştırdıkları her şeyden sonsuzcasına yücedir."³⁹

³³ İslamoğlu, *Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsnâ*, s.206.

³⁴ Muhammed Fuâd Abdülhakî, *Mu'cemu'l-Mufehres li'l-Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, (2. bs., Kahire: Daru'l-Hadis, 1988), s. 362-380. Bekir Topaloğlu, "Rab" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), XXXIV, 372-373.

³⁵ er-Ramân 55/29.

³⁶ İslamoğlu, *Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsnâ*, s.212.

³⁷ ez-Zuhruf 43/84.

³⁸ el-Fâtîha 1/2.

³⁹ Yûnus 10/18. Bkz. Lokmân 31/25; el-Mü'minûn 23/84-90; ez-Zâriyât 51/58.

Mekke müşrikleri Allah'ın Rab olma sıfatını kabul ediyorlardı fakat *ibadet, dua, beklenti, bir şey umma, sevgi, itaat* vs. gibi Yüce Allah'a ait nitelikleri tapındıkları ilahlara izafe ettikleri ve Allah'ın nezdinde birer şefaatçi olduklarına inandıkları için Allah'a eş koşmuş ve müşrik sıfatı ile nitelenmişlerdir. "De ki: "Peki, yeryüzü ve orada var olanlar kimin, öyleyse? Biliyorsanız (hadi, söyleyin bana)!" "Allah'ın!" diye cevap vereceklerdir. De ki: "Peki, (Allah'ın birliğini, eşsiz, ortaksız olduğunu) kendiliğinizden hatırlamayacak mısınız artık?"⁴⁰ "Şanı yüce olan Allah, insanların ilahlık yakıştırdıkları her şeyden münezzehtir."⁴¹ Allah rab olmayı sadece kendisine has kılmış, onun başkasına verilmesi ve izafe edilmesini kesin bir şekilde yasaklamıştır.

1.2. Ulûhiyyet Sıfatı:

Ulûhiyyet kelimesi *ilah* kelimesinden türemiş bir kelimedir. *Îlâh* kelimesi sözlükte "kendisine ibâdet edilen şey" mânâsına gelmektedir. Terim anlamı veya mutlak anlamda kullanıldığında ise: "İbâdeti hak eden ma'bûd" mânâsına gelmektedir. Allah (الله) kelimesinin aslı (إله) ilâh şeklindedir. Baştaki hemze kaldırılmış elif- lam getirilmiş Yüce yaratıcının adına izafe edilmiştir. *Îlâh* kelimesi "Yüceliğiyle, kudretiyle akılları hayrete düşüren" anlamına gelmektedir. Ulûhiyyet Yüce Allah'ın zatı, aşkın boyutu, yüceliği, kudsiyeti, ve ilâhi yönünü ifade eder. Gerçek ilâh yani ibâdet edilmeye lâyık olan sadece Allâh'tır. Bundan dolayı ilâh: "İbâdet edilmeye lâyık olan, bunu hak eden" anlamına da gelmektedir. İbn Teymiyye ilâh hakkında şöyle demiştir: "İlâh, ilâh edinilendir. İlâh edinilen de ibâdet edilmeyi hak edendir. Alî bin Ebî Tâlib'ten rivâyet edilen hadiste Nebî (sav) şöyle buyurmuştur: "Allâh'ım melik ancak sensin! Senden başka ibâdete lâyık hiç bir ilâh yoktur. Sen, benim Rabbimsin. Ben de senin kulunum."⁴² İlâh demek gönüllerin sonsuz bir sevgi, saygı, iclâl ve ikrâm ile recâ ve havf ile kendisine yöneldiği, tapınıp sığındığı zat demektir. İşte bu hak ilâh, ancak Allâh'tır."⁴³ *Îlâh* lafzı her türlü ma'bud için kullanılan bir isimdir. *Îlâh* kelimesinde asıl olan çoğul yapılmamasıdır. Çünkü Allah'tan başka gerçek ma'bud yoktur. Fakat Araplar kendi eski inanç sistemlerinde pek çok mabuda yer verdiklerinden onu da çoğul yapmışlar. *Âlihât* (إلهات) *ilahlar* demişlerdir.⁴⁴ İlâh kelimesi Allah hakkında kullanılabilir. "Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir."⁴⁵ Kulların bütün fiilleriyle Allah'ı birlemeleridir. Buna ibadet tevhidî adı da denir. Bunun anlamı Kelime-i Tevhîd'dir. Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur.

⁴⁰ el-Mü'minûn 23/84-85. Bkz. el-Mü'minûn 23/86-90; Lokmân 31/25.

⁴¹ el-Haşr 59/23.

⁴² Tirmizî, *Daavât*, 32. Bkz. Nesâî, *Tatbik*, 69; Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, 232.

⁴³ Takiyyuddîn İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, (ts.), I, 135; X, 284.

⁴⁴ İsfahânî, *Müfredât*, s.82-83.

⁴⁵ el-Bakara 2/163.

“Allâh’u Teâlâ şöyle buyurdu: İki ilâh edinmeyin! O ancak tek ilâhtır.”⁴⁶ Hak ve gerçek ilâh Allah Teâlâdır. Allah'tan başka hiçbir ilâha ibadet edilmez,⁴⁷ ondan başka ibadet edilen ve yönelinen ilâh batıldır.⁴⁸ “Bu böyledir. Çünkü Allâh hakkın tâ kendisidir, onu bırakıp da taptıkları ise batıldır. Şüphesiz Allâh çok yücedir, çok büyüktür.”⁴⁹ Mutlak olarak sadece O'na itaat edilmeli, O'na ortak koşulmamalı namaz, zekat, oruç, hac, dua, yardım, tevekkül, kurban, ümit, beklenti, sevgi, korku, gizli ve açık her türlü ibadette Allah birlenmeli ve sadece O'na yapılmalıdır.⁵⁰ Bu insanın kulluk görevi ve sorumluluğudur. Sadece Allah'ın rızası ve O'na itaat için yaparlar. Din ve ibadet sadece Allah'a has kılınmalı, O'na ait sıfat ve isimler başka hiçbir varlığa izafe edilmemelidir.

Diğer tüm hususlarda olduğu gibi Allah'ın ulûhiyyetini kavrama hususunda da İslam diğer dinlerden oldukça farklı bir tasavvur ortaya koymuştur: Bu da Allah'ı soyut olarak kavramak ve Ona ibadet etmektir. Bilindiği üzere diğer dinlerin tümünde Tanrı somut olarak düşünülmüştür. İşte İslâm bu yönüyle de dikkatleri kendisine yöneltmiştir. Örneğin Avusturyalı müsteşrik Alfred von Kremer, “Geschichte der herrschenden Ideen des Islams”, (Leipzig 1868) adlı yazdığı eserinde İslâm'ın bu yönüne şu şekilde dikkatleri çekmektedir: “Bir halk, bir millet fikrî olgunluğa ne kadar yaklaşmışsa, onun Tanrısal sonsuzu daha soyut bir şekilde kavrama ve O'nu insana benzeyen tasvirlerden arındırma çabası da o ölçüde artar. İlkel milletler Tanrıyı zikredilen bu tasvirler aracılığı ile kavrayabilmekteydiler.”⁵¹ Kremer'e göre Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta ilkel milletler grubuna dâhil olmaktadır.⁵² Kremer'in bu sözleriyle, İslâm'ın Tanrı anlayışında diğer dinlerden üstün olmasını, fikri ve düşünce seviyesinin diğer dinlerden çok çok ileride olmasına bağladığı anlaşılmaktadır.⁵³

2. Vahiy:

Vahiy kelimesi, Arapça *ve-ha-ye* **وحي** kökünden masdardır.⁵⁴ Bu kelime Kur'an'da yetmiş sekiz yerde geçmektedir,⁵⁵ bunların altısı sülasi ikinci babdan, geri kalan yetmiş ikisi if'âl kalıbının farklı türevleri şeklinde

⁴⁶ en-Nahl 16/51.

⁴⁷ el-Fâtiha 1/5; el-Enbiyâ 21/108.

⁴⁸ el-Mü'minûn 23/91,117.

⁴⁹ Lokmân 31/30.

⁵⁰ el-Enbiyâ 21/25; ez-Zâriyât 51/56.

⁵¹ Taşcı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam*, s. 196.

⁵² Taşcı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam*, s. 197.

⁵³ Taşcı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam*, s. 196.

⁵⁴ Vahiy sözcüğünün İslam öncesi Araplar'da kullanımı için bkz. Nasr Hamid Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, çev. Mehmet Emin Maşalı, (1. bs., Ankara: Kitabiyat yay., 2001), s.53-56.

⁵⁵ Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 914-15.

geçmektedir.⁵⁶ Vahiy kelimesi; kitap, kitâbet, işâret⁵⁷, risâlet, ilhâm,⁵⁸ îmâ,⁵⁹ hat, mektup,⁶⁰ melek,⁶¹ emr⁶², ba's, birine konuşmak, başkasına ilham edilen kelâm⁶³, i'lâm yani bildirme, kâtibin bir şeyi yazması,⁶⁴ istikzaf yani kuvvetli hızlı atma,⁶⁵ Allah'tan gelen haber⁶⁶, acele, sûrat, çabuk⁶⁷ vahiy edenden vahiy edilene gönderilen şeyler, gizli söz, fısıldama,⁶⁸ başkasına ilkâ edilen her şey⁶⁹, bilgi sahibi olması için başkasına ilkâ edilen şey, gizli olarak manâyı kalbe intikal ettirmek,⁷⁰ güvenilir bir elçiden güvenilir bir kula bildirme,⁷¹ insanlarda ve diğer varlıklardan olan ses,⁷² birisinin aklına düşürmek,⁷³ sözden, kitâbetten, risâletten, işâretten meseleyi anlamaya delâlet eden her şey⁷⁴ gibi anlamlara gelmektedir. Öyleyse vahiy, dıştan gelen bir tesirin ruhta hâsıl ettiği şuurlu bir davranış ve bir şuur kavrayışına delâlet eder.⁷⁵

Kısaca vahiy lügatta; işâret etmek, yazı yazmak, kitâbet, elçi göndermek, ilhâm etmek ve gizlice söz söylemek manaları çerçevesinde⁷⁶ *sûrat ve gizlilik içinde bildirmek* demektir.⁷⁷ Bundan dolayı *işâret, îmâ, kitâbet, risâlet, ilhâm, gizli olarak manayı kalbe intikal ettirmek* gibi kavramlar vahyin anlam alanına

- ⁵⁶ Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes*, s. 914-15.
- ⁵⁷ Meryem 19/11. Ebu'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (3. bs., Beyrut: Daru's-Sadır, 1414/1994), XV, 379-80; İsfahanî, *Müfredât*, s. 858-60.
- ⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 379-80; İsfahanî, *Müfredât*, s.858-60.
- ⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 379-80; İsfahanî, *Müfredât*, s. 858-60; Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an*, (11. bs., İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010) s. 1054-55, dipnot:2.
- ⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 379. İsfahanî, *Müfredât*, s. 858-860.
- ⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 379-80; Murtezâ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, (Mısır: 11306/1988), X, 384.
- ⁶² Fussilet 41/12; ez-Zilzâl 99/4-5.
- ⁶³ el-Mâide 5/111; en-Nahl 16/68-69. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 379-80; İsfahanî, *Müfredât*, s.858-60.
- ⁶⁴ İbn Manzûr *Lisânu'l-Arab*, XV, 381. İsfahanî, *Müfredât*, s. 858-60.
- ⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 381.
- ⁶⁶ el-Kehf 18/27.
- ⁶⁷ el-A'râf 7/203; eş-Şûrâ 42/ 51; İbn Manzûr *Lisânu'l-Arab* XV, 381; İsfahanî, *Müfredât*, s. 858-60.
- ⁶⁸ eş-Şûrâ 42/ 51; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 380; İsfahanî, *Müfredât*, s. 858-60.
- ⁶⁹ el-En'âm 6/121; eş-Şûrâ 42/51-52.
- ⁷⁰ İbn Manzûr *Lisânu'l-Arab*, XV, 380.
- ⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 380; İsfahanî, *Müfredât*, s. 858-60.
- ⁷² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 379-80; Murtezâ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, X, s. 384.
- ⁷³ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an*, s.1054-55, dipnot, 2.
- ⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 383. İsfahanî, *Müfredât*, s. 858-60.
- ⁷⁵ Necatî Akder, *Vahyin Metafizik Temeli*, (Ankara: İslâm Mecmuası, 1968), s.3.
- ⁷⁶ Furat Akdemir, "Fetanet Sıfatı Bağlamında Hz. Peygamberin Örnekliliği", (doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), s. 94.
- ⁷⁷ İsfahanî, *Müfredât*, s. 858-60.

girmektedir.⁷⁸ Vahiy kavramı, Kur'an'da ifade edilen bu sözlük anlamları çerçevesinde kullanılmıştır. Ağırlıklı özel bir terim olarak, *Allah'ın kulları ile iletişimi ve onlara seslenişi* anlamında kullanılmıştır. Sözlük anlamı çerçevesinde vahiy eden Allah, vahye muhâtab ise elçi, dolayısıyla tüm insanlardır.⁷⁹

Allah, insanlara elçileri aracılığı ile hak ve doğruluğun yollarını gösteren mesajlarını göndermiştir.⁸⁰ Bu bağlamda vahiy, Allah'ın insana seslenişi ve konuşmasıdır.⁸¹ Ayrıca vahiy, insanlara bir öğüt ve bir rehberdir.⁸² Allah, peygamberlerle vahiy yoluyla konuşmuştur.⁸³ Vahiy, Allah tarafından peygamberlerine sağlanan, insan idrakini aşan tek taraflı bir bilgi akışıdır. Peygamberlerin Allah'tan vahiy alması melek Cibril aracılığı ile olur.⁸⁴

Vahyin sözlük anlamı, terim anlamından çok büyük bir farklılık göstermez. Kelâm âlimleri vahiy konusunu ele alırken, onu daha çok Allah'ın kelâmı olması açısından ele almışlar ve bu bağlamda görüşlerini ifade etmişlerdir.⁸⁵

Râğıp el-İsfehânî vahiy; *Allah'ın peygamber ve velilerine*⁸⁶ gönderdiği *ilahî kelime*, olarak tarif etmiştir.⁸⁷

Akbulut'da vahiy; *Yüce Allah'ın tüm insanlığa iletmek üzere Hz. Muhammed'e melek Cibril aracılığı ile bildirdiği mesajların toplamıdır.*⁸⁸ şeklinde tanımlamıştır.

⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l- Arab*, XV, 379-380; İsfehânî, *Müfredât*, s. 858-60; Abdülgaffar Aslan, *Kur'an'da Vahiy*, (1. bs., Ankara: Ankara Okulu, 2000), s. 42.

⁷⁹ Akdemir, "*Fetanet Sıfatı Bağlamında Hz. Peygamberin Örnekliliği*", s. 94.

⁸⁰ en-Nisâ 4/163; Yûsuf 12/ 102; el-Enbiyâ 21/7.

⁸¹ eş-Şûrâ 42/51.

⁸² en-Nahl 16/64; el-Hâkka 69/ 48; el-Müzzemmil 73/ 19; el-İnsân 76/ 29.

⁸³ ez-Zümer 39/65; eş-Şûrâ 42/ 51; el-A'râf 7/ 203; Yûnus 10/ 15; el-Kehf 18/ 110; Fussilet 41/6.

⁸⁴ eş-Şûrâ 42/ 51. Akdemir, "*Fetanet Sıfatı Bağlamında Hz. Peygamberin Örnekliliği*", s. 32-33.

⁸⁵ Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed Mâturîdî, *Kitâbu't-Teohîd*, thk. Fethullah Huleyf, (İstanbul: 1979), s. 11. Mâturîdî; *Allah'tan gelen bir haber*, diye tanımlamıştır. İsfehânî, *Müfredât*, s. 858; Seyyid Şerif Ali b. Muhammed Cürcanî, *Kitabu't Ta'rifât*, (Beyrut: Dâr ul Kutubî'l- İlmîyye, 1995), s. 40; Muhammed b. Ali b. Ali el-Fârûki el-Hanefî et- Tahânevî, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-Funûn*, (İstanbul: 1984), II, 1523. Tahânevî; *Herhangi bir peygambere indirilmiş Allah kelâmı, şeklinde tanımlamaktadır.*

⁸⁶ İsfehânî'nin, vahyin, Allah tarafından peygamberlere ve velilere gönderdiği ilahî kelime olarak tanımı, vahyin sadece peygamberlere özel ve öznel bir tecrübe olması ile çelişmektedir.

⁸⁷ İsfehânî, *Müfredât*, s. 858.

⁸⁸ Ahmet Akbulut, "İslâm ve Hıristiyanlıkta Vahiy"- "Offenbarung in Christentum und Islam", Verlag: *W.Kohlhammer*, (Stuttgart/ Almanya: 2011), V, 144-165. Başka bir tanımında *İlahî mesajın peygamberlere ve onların vasıtasıyla da insanlığa bildirilmesi olayıdır.* Ahmet Akbulut, "Musa Carullah'ın Akıl-Vahiy Konusundaki Görüşü", *Ölümünün 50.*

Vahiy, Kur'an'ın anahtar terimi kabul edilir. Zira Kur'an, birçok ayette kendisini bu isimle niteler. Her ne kadar Kur'an'da, *Zikir* ve *Kitap* gibi daha başka isimler geçse de, Kur'an metninin oluşumu öncesi ve sonrasında kültürde anlam ifade eden bir kavram olmasından ötürü, vahiy ismi, bu isimlerin tamamını kuşatma imkanına sahiptir. Bu isimlerden Kitap ve Kur'an özel isim olarak kabul edilirken, vahiy, Kur'an'ı ifade etmede böyle bir özelliğe sahip değildir. Aksine, onun ifade ettiği anlam, İslâmi olan olmayan bütün metinleri içine alacak şekilde genişlik arz eder. Bu sebeple o, Allah'ın insanlığa yönelik hitabına delâlet eden tüm metinleri kapsayan bir kavramdır. Bu, Kur'ânî kullanım itibarıyla böyledir.⁸⁹

Son ve evrensel metin (Kur'ân/mushaf), kendi dışında vahiy olmadığını vurgulamıştır. Kur'ân dışında vahiy aramanın anlamsızlığı ve ilâhi vahye hâlel getirmek olduğu bir gerçektir. Sahabeden ileri gelenlerin hassasiyeti bunu göstermektedir. İbn Abbas⁹⁰ bu konuda: *Kur'ân'dan başka vahiy yoktur*, demiştir.⁹¹ Sonraki asırların pek çok İslâm âlimi, Peygamber'in sözlerini de aynı seviyeye çıkarmada bir endişe taşımadı.⁹² Onun her fiilinde ilâhi bir taraf aradı, her sözünü vahye dayamak suretiyle, o büyük insana hürmet ettiğini, dine hizmette bulunduğunu zannetti.⁹³

Peygamberler, dini Allah'a has kıdıklarını defalarca ifade etmelerine rağmen, sünneti vahyin tamamına veya bir kısmına şamil etmek tutarsızlıktır. "De ki: Elbet ben, dini Allah'a has kılarak yalnız O'na kulluk etmekle emrolundum. Bir de, Allah'a teslim olanların önderi olmakla emrolundum."⁹⁴ Peygamberler, beşer olmanın gereği olarak, Kur'an'ın hüküm koymadığı alanlarda içtihat ve yorumlarda bulunmuşlardır. Bu, onların şahsi görüş ve tasarruflarıdır. Bu tasarrufların vahiy olmadığını

Yılında Musa Carullah I.Uluslararası Musa Carullah Bigiyef Sempozyumu, Ankara, 6-7 Kasım 1999, (Ankara: TDV yay., 2002), s. 37.

⁸⁹ Nasr Hâmid Ebu Zeyd, *İlâhi Hitâbm Tabiatı*, (1.bs., Ankara: Kitâbiyât, 2001), s. 53.

⁹⁰ İbn Abbas, h.68/m.687 yılında ölmüştür.

⁹¹Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Salame Tahâvî, *Şerhu Müşkilu'l-Âsâr*, thk. Şuayb el-Arna'ut, (1. bs., Beyrut: Müessesetu'r-Risale,1415/1994.) XIV, 466 ; Said Hatiboğlu, *Hiz. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy*, (Ankara: Otto Yayınları, 2009), s. 63.

⁹² Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Umm*, thk. Muhammed Zuhri en-Neccâr, (Kahire: 1321/1325), I-IV, 1321-1325 ; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Kitâbu Te'vili Muhtelifi'l-Hadis*, (Dimeşk: 1962), s. 217, 232; Ebu Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, (Beyrut: 1983), I, 96-98; Ebu Hâmid b. Muhammed b. Muhammed Gâzzâlî, *Kitâbu'l-Mustasfâ*, (Kahire: 1322), I, 125; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İlâmü'l-Muvakki'in 'an Rabbi'l-Âlemîn*, thk. İsmâüddîn es-Sabâbtî, (Kahire: 1422/2002), I, 17.

⁹³ Hatiboğlu, *Hiz. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy*, s. 63; Akdemir, "Fetânet Sıfatı Bağlamında Hiz. Peygamberin Örnekliliği", s. 32-33.

⁹⁴ ez-Zümer 39/11, 12. Bkz. Âl-i İmrân 3/83; ez-Zümer 39/14; el-Beyyine 98/5.

bizzat kendileri de vurgulamışlardır.⁹⁵ “Ben ancak bir insanım. Size dininizden bir şey emredersem onu alın. Ama kendi görüşümle bir şey emredersem, nihayet ben de bir insanım.”⁹⁶

Hız. Peygamber’in “vahiy alan bir beşer” olması İslam’ı yine diğer tüm dinlerden ayrı bir konuma yerleştirmiş, dolayısıyla da Onun Lessing’e göre “aklî-tabîî vahiy dini” olmasını temin etmiştir.⁹⁷ Oysa Hız. Peygamber, Hız. İsa ve Hız. Mûsâ gibi sürekli olarak olağanüstü mucizeler gösteren ya da her konuştuğu vahiy olan birisi olmuş olsaydı, bu durumda insanüstü bir özellik taşımış olacak, dolayısıyla da insanlara örnek olma vasfına sahip olamayacaktı.⁹⁸

3. Elçi:

Elçi kavramı yerine İslâm literatüründe daha çok Peygamber⁹⁹ kavramı kullanılmıştır. Farsça bir kelime olduğu için, Kur’an’da *peygamber* sözcüğü geçmez. Onun yerine *rasûl-rusul* veya *nebî-enbiyâ* kavramları geçmektedir.¹⁰⁰ Elçiler, Yüce Allah tarafından seçilmiş¹⁰¹ ve tebliğ¹⁰² ile görevlendirilmişlerdir. Kur’an’ı Kerim’de elçi için genel anlamda isim olarak nebî ve rasûl kavramları kullanılmıştır.¹⁰³ Elçiler, Allah tarafından seçilen,¹⁰⁴ O’ndan almış oldukları vahye hiçbir müdahalede bulunmaksızın insanlara ulaştıran, duyuran, diğer insanlar gibi vahye karşı muhatap ve sorumlu olan insanlardır.¹⁰⁵ Elçi, Allah’ın insanlar içinden seçtiği şahsiyetlerdir. “De ki: Bütün övgüler Allah’a yaraşır. Selam olsun, O’nun seçtiği kullara! Zaten Allah, insanların tanrısal nitelikler yakıştırdıkları her şeyden daha üstün, daha hayırlı değil mi?”¹⁰⁶ Kur’an’a göre elçiler kendilerinden önce gelenleri ve onlara gelen vahyi tasdik etmişlerdir.¹⁰⁷ Aralarında peygamberlik

⁹⁵ Mâlik, *Muvatta*, 36, *Akdiye*, I, 719; Buhârî, *Şehâdât*, 27, *Hıyel*, 10, *Ahkâm*, 20; Muslim, *Akziye* 4-5; Ebû Dâvûd, *Akziye*, 7; Tirmizi, *Ahkâm*, 1339; Ahmed, *Müsned*, VI, 307, 320.

⁹⁶ Müslim, *Fedâil*, 139-141; Ahmed, *Müsned*, I, 162; İbn Mâce, *Ruhûn*, 15, no: 2470-2471. Bkz. Akdemir, “Fetânet Sıfatı Bağlamında Hız. Peygamberin Örnekliliği”, s. 115.

⁹⁷ Taşcı, *Batının Hız. Muhammed Hakkındaki Düşünceleri -Lessing Örneği-*, s. 19.

⁹⁸ Taşcı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam*, s. 78-83

⁹⁹ *Peygamber* kelimesi Farsça bileşik bir isim olup *peyam* ve *ber* kelimelerinin bir araya gelmesi ile oluşmuştur. *Peygam- peyam*; *haber*, başkalarından alınan bilgi anlamı taşımakta olup, *ber* kelimesi de farsça sıfat olup *alan*, *getirip götür*en anlamlarını ihtiva etmektedir. Bu kelime Farsça’da; *peygamber* ya da *peyember* şeklinde kullanılmaktadır.

¹⁰⁰ Akdemir, “Fetânet Sıfatı Bağlamında Hız. Peygamberin Örnekliliği”, s. 35.

¹⁰¹ en-Neml 27/59.

¹⁰² el-Mâide 5/67; el-A’râf 7/39, 62 .

¹⁰³ Akdemir, “Fetânet Sıfatı Bağlamında Hız. Peygamberin Örnekliliği”, s. 36.

¹⁰⁴ en-Neml 27/ 59.

¹⁰⁵ el-Mâide 5/ 67; el-A’râf 7/ 39, 62; el-Kehf 18/110; Fussilet 41/6.

¹⁰⁶ en-Neml 27/59. Bkz. Al-i İmrân 3/164; et-Tevbe 9/128.

¹⁰⁷ el-Bakara 2/136; en-Nisâ 4/163; el-Enbiyâ 21/ 7, 25.

makamı bakımından bir fark olmadığı gibi,¹⁰⁸ kendilerine inen vahiy ilkelerinde de bir farklılık yoktur. Farklılıklar sadece zamanın gereklerine ve toplumsal yapıya göre değişen ayrıntılarda vardır.¹⁰⁹ Peygamberlik, insanın çalışarak elde edebileceği bir makam olmayıp Allah Teâlâ'nın, kulları arasından kendi seçtiklerine bir lütuf olarak tevdi ettiği şerefli bir vazifedir.¹¹⁰ Yani nübüvvet kesbî olmayıp Allah vergisi, vebî bir görevdir.¹¹¹

Yüce Allah, elçilerinin beşer olduğunu vurgulamıştır. Vahyin muhatabının gerçekte beşer/insan olduğunu vurgulamış ve elçinin diğer insanlarla aynı nitelikleri taşıdığına dikkat çekmiştir. "De ki: Ben sadece sizin gibi bir insanım, ancak bana ilâhınızın bir tek ilâh olduğu vahyediliyor."¹¹² Yüce Allah tüm elçilerine gönderildikleri topluma beşer olduklarını vurgulamıştır. "Biz de sizin gibi bir insanız."¹¹³ Bu aynı zamanda elçinin vahye muhâtab olduğu, sorumluluk taşıdığı ve hem de örneklik misyonu taşıdığına dikkat çekmiştir. Aynı zamanda inanan ya da inanmayan herkese karşı muhtemel kutsallaştırma ve yüceltme anlayışına dikkat çekmiştir. Elçi de vahye karşı sorumlu ve bunun yanı sıra elçilik misyonu gereği Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara ulaştıran kullardır.¹¹⁴

Vahiy özenle Allah-kul ayırımına dikkat çekmiştir.¹¹⁵ Elçilerin insan olduğuna söz ve eylemlerinin insani olduğuna sıklıkla dikkat çekmiştir.¹¹⁶ Peygamber ilâh değil, ilâhi buyrukları getiren elçilerdir.¹¹⁷ Her dönemde inananlar peygamberler için melek peygamber ve insanüstü varlık nitelmesi yapmışlardır.¹¹⁸ Peygamberler bu nitelemelere kesin bir dille karşı gelmişlerdir. "De ki: Kudret ve yüceliğinde sınırsız olan Rabbindir! Ben ölümlü bir elçiden başka biri miyim ki?"¹¹⁹

¹⁰⁸ el-Bakara 2/ 285.

¹⁰⁹ el-Bakara 2/ 253; el-İsrâ 17/55.

¹¹⁰ en-Neml 27/ 59.

¹¹¹ en-Neml 27/59; el-Mâide 5/ 67; el-A'râf 7/39, 62; Erdinç Ahatlı, *Peygamberlik, Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, (Ankara: DİB Yay., 2007), s. 30.

¹¹² el-Kehf 18/ 110; Fussilet 41/6.

¹¹³ İbrâhîm 14/ 11.

¹¹⁴ el-Mâide 5/67; el-A'râf 7/79, 93; el-Ahzâb 33/ 39.

¹¹⁵ el-Bakara 2/21; en- Nisâ 4/36; el-Hicr 15/ 99; Tâhâ 20/ 14; el-Enbiyâ 21/25, 80; ez-Zümer 39/ 2, 66; el-Hadîd 57/27.

¹¹⁶ el-Bakara 2/151; el-A'râf 7/ 158; el-Enbiyâ 21/ 45; el-Furkân 25/7; el-Ahzâb 33/21; el-Kalem 68/ 1-4.

¹¹⁷ el-Mâide 5/ 67, 92, 99; el-A'râf 7/ 79, 93; en-Nahl 16/ 35, 82; el-Ahzâb 33/39; el-Ahkâf 46/23.

¹¹⁸ el- İsrâ 17/90-93; el-Furkân 25/7, 8, 21, 22; el-Mü'minûn 23/24, 25; Fussilet 41/14.

¹¹⁹ el-İsrâ 17/93. Bkz. el-Kehf 18/110; Fussilet 41/ 6.

Vahyin bu derece özen göstermesinin yanında, Hz. Muhammed de bu konuda aynı duyarlılığı göstermiş, her defasında kendisinin de bir beşer olduğunu vurgulamıştır.¹²⁰ "Ben de sizin gibi bir beşerim. Sizin unuttuğunuz gibi ben de unuturum. Unuttuğum zaman bana hatırlatın."¹²¹

Vahye göre ne Hz. Muhammed, ne de diğer peygamberlerin hiç biri olağanüstü varlıklar değildirler. "De ki: "Ben (Allah'ın) elçilerin(in) ilki değilim; ve (onların tümü gibi) ben de, bana ve size ne olacağını bilemem, sadece bana vahyolunana uyuyorum çünkü ben sadece açık bir uyarıcıyım."¹²² Onlar, Allah'a kulluk noktasında diğer tüm kullarla eşit düzeydedirler.¹²³ Aynı zamanda vahyin ilk muhatabı ve tebliğcisi olmaları açısından da hesaba çekileceklerdir. "Ve bu yüzden, kendilerine bir mesaj gönderilen herkesi, hiç şüphesiz, hesaba çekeceğiz. Ve yine hiç şüphesiz mesajla gönderilenleri de hesaba çekeceğiz."¹²⁴

Hz. Muhammed'in beşer örnekliliğini temel alan Kur'an, Müslümanların elçiyi yüceleştirme ve kutsiyet eğilimine, Yahudilerin Üzeyr ve Hıristiyanların Hz.İsa ile ilgili¹²⁵ yanlış inanç ve düşüncelerini örnek göstermiştir. Elçileri kutsallaştırma ve ta'zim kadar, onları aşağı görmek, hafife almak, saygısızlık ve sıradanlıkta büyük yanlıştır. Elçi vahyin tebliğcisi, uyarıcısı, müjdeleyicisi ve şahididir.¹²⁶ "De ki: Ben, Allah'ın dilediğinden başka kendime herhangi bir fayda veya zarar verecek güce sahip değilim. Eğer ben gaybı bilseydim elbette daha çok hayır yapmak isterdim ve bana hiçbir fenalık dokunmazdı. Ben sadece inanan bir kavim için bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim."¹²⁷

Hz. Peygamber, özellikle vahyin önemi ve dindeki konumunun doğru anlaşılması için yaşamı boyunca büyük çaba harcamıştır.¹²⁸ Peygamber olarak şahsi konumu ve sözlerinin dindeki yeri, vahiy ile eş tutulması ve

¹²⁰ el-Kehf 18/ 110.

¹²¹ Buhârî, *Salât* 8, 31; Müslim, *Mesâcid* 5, 19; Ahmed, *Müsned*, I, 279, 420.

¹²² el-Ahkâf 46/ 9.

¹²³ el-Bakara 2/21; en-Nisâ 4/36; el-Hicr 15/ 99; Tâhâ 20/14; ez-Zümer 39/ 65-66; el-Hadîd 57/27.

¹²⁴ el-A'râf 7/ 6.

¹²⁵ et-Tevbe 9/ 30-31.

¹²⁶ "Ey peygamber! Biz seni hem bir şahit, hem bir müjdeci, hem bir uyarıcı olarak gönderdik. O'nun izniyle Allah'a çağırın ve ışık saçan bir kandil olarak." Ahzâb 33/45-46.

¹²⁷ el-A'râf 7/188. Bkz. el-Ahzâb 33/45-46; el-Fetih 49/8.

¹²⁸ Muhammed bin Sa'd, *Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr*, (Beyrut: 1405/ 1985), II, 73; Muhammed b. Ömer Vakîdî, *Kitabu'l-Megazî li'l-Vakîdî*, thk. Dr.Marsden Jones, (Beyrut: 1989), II, 478; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdulfazî Şelebi, (Kahire: 1955), II, 223; Abdurrazzâk, b.Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, nşr. Habîburrahman el-A'zamî, (Beyrut: 1390-92/1970-72), V, 367-368, no: 9737; Mâlik, *Muvatta*, 36 *Akdiye*, I, 719; Buhârî, *Şehâdât*, 27, *Hıyel* 10, *Ahkâm*, 20; Müslim, *Akziye* 4-5; Ebu Dâvud, *Akziye* 7, no: 3583; Tirmizî, *Ahkâm*, 11 no; 1339; Ahmed, *Müsned*, VI, 307, 320.

karıştırılmaması için ciddi ikazlarda bulunmuştur.¹²⁹ “Ben ancak bir beşerim, Siz bana bazı davalarla geliyorsunuz. Belki biriniz, delilini diğerinden daha güzel ifade eder ve ben de ondan duyduğuma göre onun lehine hüküm vermiş olabilirim. Bu şekilde kime kardeşinin hakkından bir şey vermişsem, o, onu asla almasın! Zira o takdirde ben ona ancak bir ateş parçası vermiş olurum.”¹³⁰ “Bana vahiy indirilmeyen konularda, aranızda ben de ancak re’yim ile hüküm veriyorum.”¹³¹ “Ben ancak bir insanım. Size dininizden bir şey emredersem onu alın. Ama kendi görüşümle bir şey emredersem, nihayet ben de bir insanım.”¹³² Dinin asıl kaynağının ve bilinmesi gerekenin, öncelikli ve gerekli olanın vahiy olduğunu sürekli vurgulamıştır. “Benden, Kur’an’dan başka hiçbir şey yazmayınız! Kim benden, Kur’an’dan başka herhangi bir şey yazmışsa onu silsin!”¹³³

Peygamberler, Yüce Allah’ın kulu ve elçilerdir.¹³⁴ Allah, dinini tamamladığını¹³⁵, dini kendisine has kıldığını¹³⁶, Peygamber’in dini Allah’a has kılarak kulluk etmesini¹³⁷, Allah’ın vahyine uymasını¹³⁸, vahiy olmadan, Allah ve vahiy hakkında asla bir şey söyleyemeyeceğini¹³⁹, sadece bir uyarıcı olduğunu¹⁴⁰, gaybı bilmediğini¹⁴¹ belirtmektedir. Peygamberler, Allah tarafından insanlar arasından seçilmiş şahsiyetlerdir.¹⁴² Allah, elçilerinden gönderdiği mesajları olduğu gibi insanlara bildirmesini istemiştir.¹⁴³ Bu, Kur’an’da pek çok defa vurgulanmıştır. “Ey Peygamber! Rabbinden sana

¹²⁹ Buhârî, *Cenâiz*, 34, 2, 81; Dârimî, *Mukaddime*, 25; Abdurrazzâk, V, 441, no: 9758; İbn Hişâm, *es-Siretu’n-Nebeviyye*, II, 658; Buhârî, *Enbiyâ*, 48; Ahmed, *Müsned*, I, 23-24, 47, 55; İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu’l-Mesâhif*, nşr. A. Jeffery, (Kahire-Leiden: 1355/1936-37), s. 4.

¹³⁰ Mâlik, *Muwatta*, 36, *Akziye*, I, 719; Buhârî, *Şehâdât*, 27, *Hıyel* 10, *Ahkâm* 20; Muslim, *Akziye* 4-5; Ebu Dâvud, *Akziye* 7, no: 3583; Tirmizi, *Ahkâm*, 11 no: 1339; Ahmed, *Müsned*, VI, 307, 320.

¹³¹ Ebû Dâvûd, *Akziye* 7, no: 3585.

¹³² Müslim, *Fedâil*, 139-141; Ahmed, *Müsned*, I, 162; İbn Mâce, *Ruhûn*, 15, no: 2470-2471.

¹³³ İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu’l-Mesâhif*, s. 4. Hz. Peygamber’in vahye yaptığı vurgular, onun önemi ve öncelikli öğrenilmesi gerektiğini, vahyin taşıdığı değeri belirtmekteydi. Ezberlemek amacıyla Hz. Peygamber’den her sözünü yazan Abdullah b. Amr’a, arkadaşları: “Sen Rasûlullah’tan işittiğin her şeyi yazıyorsun, halbuki Rasûlullah da bir beşerdir, hoşnud iken konuştuğu gibi, öfkeliyken de konuşur,” diyerek uyarışlardır. Ebû Dâvûd, *İlim* 3, no: 3646; Ahmed, *Müsned*, II, 162,192; Dârimî, *Sünen*, *Mukaddime*, 43.

¹³⁴ “(Fakat çocuk:) “Bakın,” dedi, “Allah’ın kuluym ben. O bana ilahi mesaj bahşetti ve beni peygamber yaptı.” Meryem 19/ 30. Bkz. ez-Zümer 39/36.

¹³⁵ el-Mâide 5/3.

¹³⁶ ez-Zümer 39/ 2,11,14.

¹³⁷ ez-Zümer 39/14.

¹³⁸ el-En’âm 6/106; Yûnus 10/109.

¹³⁹ Yûnus 10/16.

¹⁴⁰ el-Mâide 5/99; en-Nûr 24/ 54.

¹⁴¹ el-En’âm 6/50.

¹⁴² el- Kehf 18/110; en-Neml 27/59.

¹⁴³ el-Mâide 5/68; el-A’râf 7/79, 93.

indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun."¹⁴⁴ "Bilin ki Bizim Elçimizin görevi, mesajı apaçık tebliğ etmekten ibarettir."¹⁴⁵

Vahiy, elçilerinde Allah'a karşı imtihan ve sorumluluk taşıdıklarını vurgulamıştır. "Ve bu yüzden, kendilerine bir mesaj gönderilen herkesi, hiç şüphesiz, hesaba çekeceğiz. Ve yine hiç şüphesiz mesajla gönderilenleri de hesaba çekeceğiz."¹⁴⁶

Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'in kişiliği, niteliği, konumu ve görevlerini açık bir şekilde ortaya koymasına rağmen elçi, tarihi süreçte insanlar tarafından tahrif edilmiş ve özünden uzaklaştırılmıştır. Vahyin ortaya koyduğu beşer olma niteliğinden soyutlanarak, insanüstü bir niteliğe büründürülmüştür. Hz. Muhammed, olağanüstü özellikler ile bezenerek, Yüce Allah'a ait nitelikler ile donatılmıştır. Bunun sonucunda Kur'an'ın amaçsal olarak belirlediği beşer-elçi olma özelliği ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca vahyin hayata yansıyan boyutu ve beşer olmanın değersel niteliklerinin modeli olma misyonundan uzaklaştırılmıştır. Neticede insanların empati kuramayacağı, kutsallaştırılmış ve yüceleştirilmiş bir varlığa dönüşmüştür. Müslümanlar, bazen elçiye duydukları aşırı sevgi ve saygıdan, bazen diğer elçilerden üstün görme arzusundan ve bazen de diğer din ve inançlardan etkilenerek böyle bir yüceltmeye ve kutsallaştırmaya gitmişlerdir. Bazen de bilinçli bir düşünce ile elçinin şahsına yükledikleri olağanüstü nitelikler ile gerek kendi kişilikleri ve gerekse menfaat elde etmeyi düşündükleri bazı kişilere araç kılmışlardır. Neticede Müslümanlara örnek olması gereken vahyin modeli elçi yerine, olağanüstü özellikleri olan bir peygamber ortaya çıkmıştır. Buda yanlış dini algıların, inançların ve düşüncelerin oluşmasına neden olmuş ve neden olmaktadır. Vahiy ve Hz. Muhammed, Müslümanlarda doğru bir elçilik inancı için tutarlı, ölçülü beşer bir peygamber gerçeği ortaya koymuştur. Hz. Muhammed geçmişte Hıristiyanların düştüğü yanlışlığa Müslümanların düşmemesi için uyarıda bulunmuştur. "Hıristiyanların Meryem oğlu İsa'yı övmekte aşırı gittikleri gibi beni övmekte aşırı gitmeyin. Ben ancak Allah'ın kuluyum. Bana "Allah'ın kulu ve Rasülü" deyin."¹⁴⁷ Tüm bu uyarılara karşın meşhur Avusturyalı müsteşrik Alfred von Kremer'in de (1828-1889) vurguladığı üzere diğer tüm din mensupları gibi Müslümanlar da bu yanlışla zamanla düşmüşlerdir.¹⁴⁸

Tarihsel süreçte Müslüman dünyasında ortaya çıkan elçi algısına baktığımızda İslam'ın ilk dört asrında gerek siyer ve tarih gerekse hadis

¹⁴⁴ el-Mâide 5/67.

¹⁴⁵ el-Mâide 5/92. Bkz. el-Mâide 5/99; el-A'râf 7/ 62, 68.

¹⁴⁶ el-A'râf 7/ 6. Bkz. el-Enbiyâ 21/73.

¹⁴⁷ Buhari, *Enbiyâ*, 48.

¹⁴⁸ Alfred von Kremer, *Geschichte der herrschenden Ideen des Islams*, (Leipzig: 1868), s. 135.

kitaplarında Hz. Peygamber'i olağanüstü bir insan olarak gösteren rivayet ve mucizelerin az olduğu görülmektedir. Örneğin İbn Hişam (ö. 213/828)'in *Siyeri*'nde ve İbn Sa'd (ö.230/844) 'ın *Tabakatı*'nda yer alan olağan dışlıklar ve mucizeler ile daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan *Delâil* ve *Hasâis* kitaplarındaki mucizeler arasında büyük oranda fark vardır. Daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan *Delâil* ve *Hasâis* türü eserler adeta Hz. Peygamber'i anlatan kutsal metinlere dönüşmüştür. Yine ilk döneme ait olan bazı hadis mecmualarında Hz. Peygamber'in olağan dışlıkları ve mucizelerine kısa bölümler halinde yer verilirken, sonraki dönemlere ait eserlerde bunların çoğaldığını müşahade etmekteyiz. Peygamber'in yaşadığı dönemden uzaklaştıkça onun harikulade özelliklerinin ve ona atfedilen mucizelerin tedrici olarak çoğaldığını ve es-Suyûti'nin yaşadığı dönem olan IX ve X. asırda doruk noktasına ulaşıldığına şahit oluyoruz. Suyûti'nin (ö.911/1505) *el-Hasâisu'l-Kubrâsı* Hz. Muhammed'in *Delâil* ve *Hasâis*'inin en geniş ve teferruatlı olarak ele alan bir eser olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁴⁹ Hz. Muhammed'in doğum öncesinden başlamak üzere hayatının her safhası olağanüstü olaylar ve efsanelerle tasvire çalışılmıştır. Öyle ki Hz. Peygamber'in *Hasâis* ve *Delâili* hakkında yazılan "*Delâilu'n-Nübüvve*" ve "*el-Hasâisu'n-Nebeviyye*" türü pek çok eserde bu tür binlerce mucize, *Delâil* ve *Hasâis* zikredilmiştir. Örneğin İbn Mulakkîn'in nakline göre, el-Kudurî'nin şarihi Muhtar b. Mahmud el-Hanefî ez-Zâhidi (551/631) yazdığı *Nasiriyye Risâlesi*'nde¹⁵⁰ Hz. Peygamber'in elinden bin, başka bir rivayete göre üç bin mucize zahir olduğunu belirtilmiştir.¹⁵¹ Hadislerin bir kısmında öyle bir peygamber portresi çizilmiştir ki onun insani özellikleri neredeyse gölgede kalmıştır. Sünnetli olarak doğması, cinsel gücünün diğer insanlara nazaran 30-40 kat daha fazla olması, insanların duymadığı şeyleri duyması, idrarının, tükürüğünün şifa olması, insanların görmediği her şeyi görebilmesi ve hatta karanlıkta görebilmesi, ihtilam olmaması, gölgesinin bulunmaması vb. pek çok özellik ona atfedilmiştir.¹⁵² Bu nitelikler Peygamber'le özdeşleştirilmiş ve ütopya bir peygamber algısı oluşturulmuştur. Fiziki ve biyolojik nitelikleri ile beşeri özelliklerden uzak, kutsallaştırılan ve tanrılaşdırılan bir varlığa dönüşmüştür. İslam'ın pratikte örneği olan Peygamber bu algı ile asıl beşer model misyonundan uzaklaştırılmıştır. Müslümanların zihninde de böyle bir elçi algısı oluşmuştur. Bu algı geçmişte ve günümüzde toplumda sağlıklı ve tutarsız dini şahsiyetlerin yetişmesine aracı olmuştur.

¹⁴⁹ H. Musa Bağcı, *Beşer Olarak Hz. Peygamber*, (1. bs., Ankara: Ankara Okulu Yay. 2010), s. 45-46.

¹⁵⁰ Ebû Hafs Ömer b. Ali el-Ensarî İbn Mulakkîn, *Gâyetu's-Sül fî Hasâisi'r-Râsul*, thk. Abdullah Bahruddîn Abdullah, (Beyrut: Daru'l- Başarı'l-İslamiyye,1414/1993), s. 272. Bkz. Bağcı, *Beşer Olarak Hz. Peygamber*, s.246.

¹⁵¹ Bağcı, *Beşer Olarak Hz. Peygamber*, s.246.

¹⁵² Bağcı, *Beşer Olarak Hz. Peygamber*, s.246.

4. Rubûbiyyet ve ulûhiyyet sıfatları bağlamında Allah-insan iletişiminin temel ilkeleri

Vahiy, Mutlak Varlığın Rab sıfatı sahibi olduğunu vurgulamıştır. Gerçek manada yaratan, mâlik, yöneten, nimet veren ve terbiye eden rab sahibi olan Allah'tır. Rubûbiyyet yaratmayı ve yarattığının maliki olmayı gerektirir ve bu nitelikler Allah'ın zatının gereğidir. Ulûhiyyet/İlahlık en yüce saygı, övgü, sevgi, yüceltme, ibadet, yönelme, tevbe, dua ve bağışlanma dilemeye hak sahibi olan Allah'tır. Vahiy, rubûbiyyetin Mutlak Varlığın özelliği olduğunu bu yüzden de ulûhiyyet sahibi olduğunu ifade etmiştir. Yani rubûbiyyetin ulûhiyyeti gerektirdiğini belirtmiş, bu yüzden ibadet ve dua sadece Allah'a yöneliktir. Vahiy insana, Yüce Allah'ın rubûbiyyet ve ulûhiyyet esaslarını bildirmiş, aynı şekilde insanın konumunu ve niteliklerini de belirlemiştir. İnsanın, Yüce Allah ile olan iletişimde rubûbiyyet ve ulûhiyyet umdeleri bağlamında söz ve eylemlerde bulunmayı tavsiye etmiştir. Bu tavsiye ve emir, beşer katmanlarının tümü için eşit, zorunlu ve geçerlidir.

Vahiy Allah-insan iletişiminin rubûbiyyet ve ulûhiyyet ilkeleri temelinde gerçekleştiğini ifade ederek, başta müşrik, Yahudi ve Hıristiyan olmak üzere diğer din, kültür ve düşünsel sistemleri bu bağlamda değerlendirmiş, eleştirmiş ve yanlışlarını ortaya koymuştur. Müşrikler, Allah'ı, göklerin ve yerin yaratıcısı, sahibi¹⁵³, yeryüzünü yaratıp düzeni koyan¹⁵⁴, diriltip, öldüren¹⁵⁵, her şeyin sahibi ve hükümrani, güç ve karşı konulmaz Yüce Yaratıcı¹⁵⁶ kendilerini yaratan¹⁵⁷, gökten yağmur yağdıran, yeryüzünde canlıları yaratan¹⁵⁸ ve Kâbe'nin rabbi¹⁵⁹ olarak kabul ediyorlardı. En güçlü, kat'i ve samimi yeminlerini Allah'a yapıyorlardı.¹⁶⁰ Müşrik Araplar inanç ilkeleri doğrultusunda Allah'ı dünyayı yaratan, yağmuru yağdıran, arz üzerinde yaşayan her şeye hayat veren, kurtuluş ümidi olmayan durumlarda geçici de olsa kendisine başvuru yegâne varlık olarak tanımlıyorlardı.¹⁶¹

Araplar bu nitelikler ile tanımladıkları Allah'a günlük ibadetlerinde hiç yer vermiyorlardı. Ne zaman ciddi bir durumla karşılaşırlarsa o zaman O'nun adını hatırlıyorlardı. Bu gerçeği yine Kur'an'dan öğreniyoruz. Yaratıcı, mülkün sahibi, yağmur yağdırıp rızık veren ve kendilerini koruyup himaye

¹⁵³ Mü'minûn 23/84-86.

¹⁵⁴ Ankebût 29/61.

¹⁵⁵ Mü'minûn 23/79-80.

¹⁵⁶ Mü'minûn 23/88-89.

¹⁵⁷ Zuhruf 43/87.

¹⁵⁸ Ankebût 29/63.

¹⁵⁹ Kureyş 106/3.

¹⁶⁰ Fâtr 35/42.

¹⁶¹ Toshihiko İzutsu, *Kur'anda Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, (Ankara: A.Ü. İlahiyat Fak. Yay. 1975), s.126.

eden Yüce Allah'ı rubûbiyyet sıfatıyla tanıyorlar, fakat bu yüce vasıfların gereği olan ulûhiyyetini tanımıyorlardı. O'na ibadet yerine Kur'an'ın esnâm, evsân, evliyâ, erbâb, tâğut, endâd, enşâb, şufe'â dediği bir takım putlara tapıyorlardı. Allah'ı bir üstün tanrı olarak bilseler de, neticede dinî hayatları esas itibariyle putlarına yönelmiş ve bu yüce Yaratıcıyı unutmuşlardı.¹⁶²

Kur'an, yahudileri, Mutlak Varlığın rubûbiyyet makamına ihanet¹⁶³, kendilerinin Allah'ın oğlu olduğu¹⁶⁴, Üzeyir'in Allah'ın oğlu olduğu¹⁶⁵, Allah'ın elinin bağlı olduğu¹⁶⁶, fakir olduğu¹⁶⁷ ve kısa bir müddet haricinde azaba uğramayacakları¹⁶⁸ gibi inanç, düşünce ve eylemlerini eleştirmiş, uyarılarda bulunmuş ve bunları reddetmiştir.

Kur'an Hıristiyanları, Mutlak varlığın rubûbiyyet ve ulûhiyyet özelliklerine yükledikleri anlam, inanç, düşünce ve eylem bağlamında eleştirmiştir.¹⁶⁹ Vahiy, Tanrı'nın Baba, Oğul (İsa) ve Kutsal Ruh şeklinde üç kutsal kişilik olarak tanımlandığı Hıristiyan doktrinini eleştirir ve uyarılarda bulunur. Bu doktrine göre her kişilik Tanrı'dır, birlik içinde bir arada var olmaktadır, aynı anda eşit ve sonsuzdur. Yani Tanrı her ne kadar bir olarak görünse de aslında o üç ayrı tam tanrıdan oluşmaktadır. Vahiy, aşkın, yüce ve mutlak bir tevhid anlayışıyla, bu itikada aykırı olan düalist ve antropomorfist Hıristiyan Tanrı itikadını, İsa'yı Tanrının enkarne olmuş hali olarak değerlendiren Hıristiyan teolojisini eleştirmiş ve reddetmiştir.¹⁷⁰

Kur'an, Yahudi ve Hıristiyanların elçileri kutsallaştırmasını, müşriklerin melek peygamber beklentisini varlık kategorileri, akli ve hakikat ölçeğinde reddetmiştir. Yüce Allah elçileri beşer arasından seçmiş, kendi cinsine tebliğ ve örnek olarak göndermiştir. Vahyi tebliğ etmekle görevli elçiler ile diğer insanlar arasında, vahye muhatap olma ve ona karşı sorumluluk açısından bir fark bulunmamaktadır.¹⁷¹ Bu yüzden Allah öncelikle elçilerinden kendi rubûbiyyet ve ulûhiyyetine karşı duyarlı, kesin ve kararlı olmalarını vurgulamıştır. Bu ilkelere aykırı söz ve eylemlerinde elçilerine uyarılarda bulunmuştur.¹⁷² Çünkü peygamberler vahyin uygulayıcısı ve tebliğcisi konumunda model şahsiyetlerdir.¹⁷³ Kur'an'ın otoritesi en üst otoritedir.

¹⁶² Veli Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, (İzmir: 1985), s.3.

¹⁶³ Nisâ 4/51-52.

¹⁶⁴ Mâide 5/18.

¹⁶⁵ Tevbe 9/30.

¹⁶⁶ Mâide 5/64.

¹⁶⁷ Âl-i İmrân 3/181.

¹⁶⁸ Bakara 2/80; Âl-i İmrân 3/24.

¹⁶⁹ Bakara 2/116; Âl-i İmrân 3/49-51, 171; Tevbe 9/30; Meryem 19/35.

¹⁷⁰ Mâide 5/17, 72-73.

¹⁷¹ el-A'raf 7/6.

¹⁷² el-Bakara 2/37-38; Tâhâ 20/120-123; Sâd 38/21-24; Abese 80/ 1-10; el-Enfâl 8/67-69; et-Tevbe 9/ 43-46, 49,80,81; et-Tahrîm 66/ 1-3.

¹⁷³ el-Bakara 2/ 129,151; Âl-i İmrân 3/164; el-Hac 22/78.

Peygamberde ona uymak zorundadır. Doğrusu Peygamber, Kur'an'ı tebliğ etmekle sorumludur.¹⁷⁴ Kur'an'a ekleme ve çıkarma yapamaz.¹⁷⁵ Müslümanlar da Kur'an'a uymak zorundadırlar.¹⁷⁶ Peygamberler de Allah'tan aldıkları bu mesaja uymak zorundadırlar.¹⁷⁷ Elçiler tebliğ görevlerinin yanı sıra, diğer insanların taşıdığı sorumluluğun aynısını taşımaktadırlar. "Rabbinden sana vahiy yoluyla gelene uy."¹⁷⁸ "Ben sadece bana vahyedilene yerine getiriyorum".¹⁷⁹ "De ki: İçten bir inançla yalnız O'na bağlanarak O'na kulluk ederim."¹⁸⁰

Elçiler de diğer insanlar gibi söz ve davranışlarında özgürdür. Elçiler, vahiy dışında dini, siyasi, hukuki, ahlaki ve toplumsal konularda fikir beyan etmiş ve hükümler koymuşlardır.¹⁸¹ "Bana vahiy indirilmeyen konularda, aranızda ben de ancak re'yim ile hüküm veriyorum."¹⁸²

"Bu, dediler, sadece sizin gibi bir insandır; sizin yediğinizden yer, sizin içtiğinizden içer."¹⁸³ "Dediler ki: Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, çarşıda pazarda dolaşır. Ona bir melek indirilseydi de, bu onunla beraber bir uyarıcı olsaydı ya!"¹⁸⁴

Elçilerin beşer oldukları, vahyi tebliğ dışında hata yaptıkları, günah işledikleri ve yanılığa düştüklerini Kur'an bildirmektedir.¹⁸⁵ Hz. Âdem ve eşinin yasak olan ağaca yaklaşması,¹⁸⁶ Hz. Mûsâ'nın bir şahsa yumruk atarak öldürmesi,¹⁸⁷ Hz. Yûnus'un kavmi tarafından ilgisiz karşılanınca öfkeyle görevini bırakıp çekip gitmesi,¹⁸⁸ Hz. Dâvûd'un davacıyı dinleyip davalıyı

¹⁷⁴ el-Mâide 92-99; en-Nûr 24/54.

¹⁷⁵ el-Hâkka 69/41-48.

¹⁷⁶ Ahmet, Akbulut, "Müslüman Zihin İnşasında Kelam İlminin Önemi ve Yeri", Basılmamış Konferans Metni,(Malatya: 2011) s. 13.

¹⁷⁷ Ahmet Akbulut, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, (Ankara: Birleşik Yayınları, 1992), s. 62.

¹⁷⁸ el-Ahzâb 33/ 2.

¹⁷⁹ el-En'âm 6/50. Bkz. Yûnus 10/15.

¹⁸⁰ ez-Zümer 39/14.

¹⁸¹ Malik, *Akziye*, 1; Buhârî, *Şehâdât*, 27; Müslim, *Akziye*, 4, 5; Müslim, *Mesâcid*, 92-94; Müslim, *Fedâil*, 139-141; Ebû Dâvûd, *Akziye*, 7; Ebû Dâvûd, *Akziye*, 7; Ahmed, *Mûsned*, I, 438. Yusuf Karadâvi, *Keyfe Netaâmel alâ's-Sunneti'n-Nebeviyye*, (Mansure: Maâlim ve Davâbit, 1990), s. 126-27; Nâdiye Şerif el-Umerî, *İctihâdu'r-Rasûl*, (Beyrut: 1987), s. 83-86.

¹⁸² Ebû Dâvûd, *Akziye*, 7.

¹⁸³ el-Mü'minûn 23/33.

¹⁸⁴ el-Furkân 25/7.

¹⁸⁵ el-A'râf 7/19-25; Tâhâ 20/ 115-123; Yûsuf 12/ 42; el-Kasas 28/15-19; el-Enbiyâ 21/87-88; es-Sâffât 37/140; Sâd 38/21-26; Abese 80/1-12.

¹⁸⁶ el-A'râf 7/19-25; Tâhâ 20/115-123.

¹⁸⁷ el-Kasas 28/15-19.

¹⁸⁸ el-Enbiyâ 21/ 87-88. "Zünnûn'u da hatırla. Hani öfkelenerek gitmişti de kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde, "Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten zulmedenlerden oldum" diye

dinlemeden davacı lehine karar vermesi¹⁸⁹ akabinde Rabbi tarafından uyarılması¹⁹⁰ Hz. Muhammed'in soru soran âmâ birine yüzünü somurtmasından dolayı ikaz edilmesi¹⁹¹, gibi elçilere ait hata, kusur, yanlış ve yanılığın Kur'an'da geçmektedir.¹⁹²

Gerçekte Kur'an, sadece elçilerin vahyi ezberleme ve tebliğ etme konusunda korunmuş olduklarına vurgu yapmıştır.¹⁹³ Bu vahyi gerçeklere rağmen insanları kusursuz, hatasız ve kutsal gösterme yanlışlığı, İslâm'ın rubûbiyyet, ulûhiyyet, tevhid ve kudsiyet ilkelerini tahrife uğratmıştır. Allah, insanın, varlığın ve alemin yaratılışını takdir etmiş, konumunu ve amacını belirlemiştir. "(Fakat Allah'ın mesajı kendisine iletilince, Firavun:) "Ey Musa, sizin Rabbiniz de kimmiş?" dedi. (Musa): "Bizim Rabbimiz her şeyin yaratılışını takdir edip, sonra da onu yaratılış amacına yöneltendir."¹⁹⁴ Kutsal, yaratan, ma'bûd, affeden, bağışlayan, sığınılan, yönelinen, takdir eden ve yüce olan sadece Allah'dır. Abd, yaratılmış, sorumlu kılınmış, amacı belirlenmiş, hayatı ve yaşamı takdir edilmiş olan ise insandır. Bu yüzden kutsal ve yüce (rubûbiyyet sahibi) olan ve ibadet edilecek (ulûhiyyet sahibi) olan Allah'dır. Varlığı belirlenen, takdir edilen ve ibadet ile emre tabi tutulanda insandır.

4.1 Rubûbiyyet sıfatı bağlamında Allah-insan iletişiminin ilkeleri

Rubûbiyyet sıfatı Yüce Allah'ı fiillerinde birlemektir.¹⁹⁵ Bu sıfat, İslam tevhid esasının ilkelerini oluşturur. Yaratma,¹⁹⁶ idare etme,¹⁹⁷ hükmetme,

dua etti. Biz de duasını kabul ettik ve kendisini kederden kurtardık. İşte biz mü'minleri böyle kurtarız". es-Sâffât 37/140.

¹⁸⁹ Kaynaklarda Hz. Davud'un önünde beliren iki davacı ona günahını hatırlatmaları için gönderilmiş iki melektir. Ancak, onların belirmesinde, Hz. Dâvûd'un kendisinin, işlediği günahın farkına varmış olmasının mecâzi anlatımını görmek de mümkündür. Hz. Davud'un kendisinin gelen bu iki davacı veya Uriah'ın dul karısıyla sınanması. Dâvâcıyı dinleyip, daha dâvâlıyı dinlemeden birincinin lehine karar vermesidir. Bu sanığın savunması alınmadığı için âdil bir yargılanma değildir ve Hz. Dâvûd adaletin tam tecelli etmesini engelleyen bu acele kararından dolayı tevbe etmiştir. İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereçli Meâl Tefsir*, s. 902, dipnot 12-13; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, (7. bs., İstanbul: İşaret Yay. 2009), s.1093-1094, dipnot 22.

¹⁹⁰ el-Enbiyâ 21/ 78-79; Sâd 38/24-25.

¹⁹¹ Abese 80/1-12.

¹⁹² Bakara 2/122; el-Enbiyâ 21/88; eş-Şu'ârâ 26/82; el-Kasas 28/16; Sâd 38/35.

¹⁹³ el-Mâide 5/67. Bkz. Mâturîdi, Ebû Mansûr, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, İlmî Neşre Hazırlayan, Mehmet Boynukalın, İlmî Kontrol, Bekir Topaloğlu, (İstanbul: 2005) c.3, s. 274-275. Mâturîdi, Ebû Mansûr, *Te'vilâtü Ehl-i Sünne*, thk. Fatma Yusuf el-Hamî, (Beyrut/Lübnan: 2004), II, 55.

¹⁹⁴ Tâhâ 19/49-50.

¹⁹⁵ el-İhlâs 112/ 1; el-Bakara 2/163, 255; el-Maide 5/73; el-En'âm 6/102; en-Nahl 16/51; el-İsrâ 17/42; el-Mü'minûn 23/91; es-Saffât 37/ 4; el-Haşr 59/22-23.

¹⁹⁶ el-En'âm 6/14,73, 95,101; Yûnus 10/3,31; er-R'ad 13/16; en-Nûr 24/45.

gözetme¹⁹⁸, yaşatma, öldürme,¹⁹⁹ diriltme,²⁰⁰ yönetme, sahip olma, rızık verme, yağmur yağdırma, tabiata düzen koyma,²⁰¹ hayatın ilkelerini koyma²⁰², düzenleme gibi çok sayıda Yüce Allah'ın zatına ait fiiller bulunmaktadır. Yüce Allah elçilerinden bu gerçeklere bağlı kalmalarını ve insanlara bu hakikatleri vurgulamalarını istemiştir. "De ki: Ey insanlar, şüphesiz, ben Allah'ın hepinize gönderdiği bir elçiyim; O (Allah) ki, göklerin ve yerin egemenliği Ona aittir! Ondandır başka tanrı yoktur; hayatı ve ölümü bahşeden Odur! Öyleyse artık inanın Allaha ve Onun Elçisine! Okuması-yazması olmayan, Allaha ve Onun sözlerine inanan Haberciye. Ona uyun ki doğru yolu bulasınız!"²⁰³

Kur'an, İslam öncesi din, inanç, kültür ve düşüncelerin varlık kategorisi, kutsal olan olmayan ve tevhid ilkesi bağlamında yanlışlarını ortaya koymuş ve eleştirilerde bulunmuştur. Vahiy, varlık düzleminde Mutlak Varlığın rubûbiyyet ve ulûhiyyet sıfatları gereği İslâm tevhid hakikatini yerleştirmiştir. Kur'an, Yüce Allah dışında hiçbir varlık ve nesneye olağanüstü nitelikler yüklememiş ve kutsiyet atfetmemiştir. Mutlak Varlığın rubûbiyyetine ait niteliklerini başka hiçbir bir varlık ve nesneye vermemiştir. Fakat zaman içinde tevhid gerçeği İslâm düşüncesi içinde farklı yaklaşımlar ile tahrife uğratılmıştır. İlâhi vahiy ve Hz. Muhammed'in uyarılarına rağmen, ricâlullâh²⁰⁴, ricâlü'l-gayb²⁰⁵, kutub,²⁰⁶ gavs,²⁰⁷ imâm²⁰⁸, evtâd²⁰⁹,

¹⁹⁷ el-Ankebut 29/61;

¹⁹⁸ el-En'âm 6/102; Tâhâ 20/ 111.

¹⁹⁹ et-Tevbe 9/116; en-Nahl 16/70; el-Enbiyâ 21/35; el-Ahzâb 33/16.

²⁰⁰ el-Mülk 67/ 2.

²⁰¹ el-Furkân 25/2.

²⁰² er-Rahmân 55/7-8.

²⁰³ el-A'râf 7/158.

²⁰⁴ Sözlükte "erkek; mert, yiğit" anlamlarına gelen recül kelimesinin çağulu olan ricâl ile "Allah" lafzından oluşan ricâlullâh terimi tasavvufta alemin yönetilmesinde belli görevleri bulunduğu inanan velileri ifade eder. Ricalü'l-gayb da ricâlullâh'a yakın bir anlam taşır. Ancak ricâlullâh ricâlü'l-gaybdan daha kapsamlıdır. Süleyman Uludağ, "Ricâlullâh", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 80-81.

²⁰⁵ Sözlükte "erkek; mert ve yiğit " anlamlarındaki recül kelimesinin çağulu ricâl ile gayb kelimelerinden oluşan ricalü'l-gayb tabiri Farsça'da merdân-ı gayb, merdân-ı Hudâ; Türkçe'de gayb erenleri, üçler yediler kırklar şeklinde ifade edilir. Ricâlü'l-Gayba Arapça'da mestûrûn, mektûmûn, ahfiyâ (örtülü, gizli ve saklı olanlar) gibi isimler de verilir. Ricâlü'l-Gayb telakkisine göre Allah, dünyanın cismanî düzenini sağlamaları için bazı insanların çeşitli görevler üstlenmesini takdir ettiği gibi alemdeki manevi ve ruhanî düzenin korunması, hayırların temini, kötülüklerin giderilmesinde sevdiği bazı kullarını görevlendirmiştir. Süleyman Uludağ, "Ricâlullâh", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 80-81.

²⁰⁶ Tasavvufta "veliler zümresinin başkanı. Dünyanın ve alemin manevi yöneticisi olduğuna inanılan en büyük veli" manasında kullanılmış. Onun işgal ettiği makama da kutbiyyet denilmiştir. Ayrıca kutbun yönetimi altında bulunduğu inanan çeşitli veli gruplarının her birinin başkanına da kutub adı verilir. Ebu Talib el-Mekkî, *Kâtü'l-Kulûb*, (Kahire: 1961), II, 154-155; Süleyman Ateş, "Kutub", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVI, 498-499.

²⁰⁷ Kutub derecesine eren en büyük veliye kendisinden manevi yardım istendiği (istiğase) için gavs da denilir. Gavs-ı a'zam tabiri de kutb-i ekberi karşılır. Ateş, "Kutub", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVI, 498.

abdâl²¹⁰, nücebâ²¹¹, nükabâ²¹² gibi anlayışlar ile insana kudsiyet/rubûbiyyete ait nitelikler yüklenmiştir. İnsan kutsallaştırılmış, vahyin en temel vurgusu tevhid tahrif edilmiştir. Bu tahrif ve yozlaşma bizzat Müslüman kitleler tarafından yapılmıştır. İslâm'a ait ibadet, inanç ve ahlak ilkeler özünden koparılmıştır. Bu ilkeler insan ve topluma değer ve nitelik katarken, ne yazık ki ricâlullâh, kutub, gavs, abdâl, nücebâ ve nükâba gibi anlayışlar ile tahrife uğratılmış ve dejenere edilmiştir. İslâm toplumu ve düşüncesinde sağlıklı ve tutarsız kişilikler ve kitleler oluşmuştur. Bu düşüncenin İslâm ile özdeşleştirilmeye ve temellendirilmeye çalışılması ise İslâm tevhidini tahrife uğratmıştır. Ricâlullâh, ricâlu'l-gayb, mehdi, kutub, gavs, velî²¹³, şeyh, ebdâl,

- 208 Kutubdan sonra vezirleri konumunda olan iki imam (imâmân) gelir. Kutub ve imâmâna üçler denir. İmâmânı evtâd takip eder. Süleyman Uludağ, "Ricâlu'l-Gayb", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 81-83.
- 209 Evtâd alemin dört yönünde görevlendirilmiş dört velîdir. Evtâdın her biri bir peygamberin kalbi üzeredir ve dört büyük meleğin ruhaniyetinden yardım alır. "Ricâlu'l-Gayb", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 81-83.
- 210 Abdâlın dört evtâd, iki imam ve bir kutub olmak üzere yedi kişi olduğu ifade edilmiştir. Bu hususta en yaygın telakki abdâlın yedi veya kırk kişiden meydana geldiği şeklindedir. Her asırda mutlaka mevcut olan, yeryü zünde durmadan seyahat eden Ricâlül'l-Gayb zümresidir. "Ricâlu'l-Gayb", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 81-83.
- 211 Nücebâ insanları islah etmeye, sıkıntılarını gidermeye çalışan, bütün yaratıkların manevi yüklerini taşımakla mükellef kırk kişidir. "Ricâlu'l-Gayb", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 81-83.
- 212 Nükâba Allah'ın batın isminin tecellileri olan 300 kişidir. İnsanların batınlarına yönelip nefislerde bulunan gizli şeyleri aşikar hale getirirler. "Ricâlu'l-Gayb", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 81-83.
- 213 Tasavvuf literatüründe velinin iki ayrı anlamı üzerinde durulur. Bunlardan ilki, "Allah'a kulluğunda herhangi bir eksildik görülmeyen kimse", diğeri ise, "Allah'ın himayesinde bulunan, yani O'nun koruması altında olan kişi" anlamındadır. Bkz. Abdülkerim b. Havâzin el-Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, hz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: 1981), s. 426, 536-537; Ali b. Osman Cüllabic el-Hucvirî, *Hakikat Bilgisi*, hz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: 1982), s. 327; Ebû Nasr et-Tûsi es-Serrâc, *el-Lüma'*, nşr. Abdulhalim Mahmud, Taha Abdülbâkî Sürûr, (Kahire: 1960), s. 47. Bu anlamda velî, "masûm/günahattan korunmuş"tur. Veli'nin masumluğu, şiiilik'teki imamların masumluğuna *benzetilmiştir*. Fakat velî'nin korunmuşluğu Allah katında olduğu, kudsi bir rivayete dayandırılmıştır. "Yüce Allah şöyle buyurdu: Kim benim velî kuluma düşmanlık ederse, Ben ona mutlaka savaş açarım. Kulum, üzerine farz kıldığım şeylerden daha iyi bir yolla bana yaklaşamaz. Kulum, nafile ibadetlerle de bana yaklaşmaya devam eder, nihayet ben onu severim. Onu sevince de işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey isterse veririm. Bir şeyden Bana sığınırsa onu korktuğu şeyden korurum. Yapmak durumunda olduğum hiçbir meselede, ölümden hoşlanmayan mü'minin ruhunu alma zamanındaki tereddüdüm kadar tereddüt göstermem ve aslında ben onu üzmemden de hoşlanmam". Buhârî, Rikâk, 38. Kur'an'da peygamberlerin ismet sıfatı/ masûmiyeti ile ilgili kesin bir ayet olmadığı gibi, elçiler yapmış oldukları hata ve yanlışlardan dolayı uyarılmışlardır. Elçilerde vahye karşı sorumlu beşer şahsiyetler olduğuna göre velilere böyle bir nitelik atfetmek insanı kutsallaştırmaya yönelik bir düşüncedir. Kur'an'da velî (çoğulu:evliyâ) kavramı Müslümanlar içinde özel bir sınıfta değil , Allah'a karşı sorumluluk bilincini taşıyan tüm mü'minleri kapsamaktadır. (Yûnus, 10/47-61). Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Eser Neşriyat, ts.), IV, 2730-2732. Veli ayrıca, "Allah' ı ve O'nun sıfatlarını bilen, emirlerini yerine getiren, yasaklarından kaçınan kimse" şeklinde de tanımlanmıştır. Bkz. Sa'deddin Mesud b. Ömer et- Taftâzânî, *Şerhu'l-Mekâsid*, nşr.

imam²¹⁴, evtâd, kâhin ve medyum gibi anlayışlar Allah'ın rubûbiyyet sıfatına aykırı, temelsiz ve yozlaşmış düşünce ve inançlardır. Bu inançlar/düşünceler yoluyla insanlara, Allaha ait ulûhiyyet ilkesinin yolu açılmıştır. Bu anlayışlar, İslam inancının tevhid ilkesini tahrif etmiş, şirke yol açmıştır. Gerçekte bunlar, farklı din ve inançlardan kaynaklı düşüncelerdir. Vahiy, böyle bir anlayışa kapı açacak tüm düşünce ve inanç yapılarına karşı uyarıda bulunarak reddetmiştir. "Peki kimdir, kendisine başvurduğunda darda kalmış olanın darına yetişen, kötülüğü gideren ve sizi yeryüzüne mirasçı kılan? Allah'la beraber başka bir tanrı, öyle mi? Aklınızda ne kadar az tutuyorsunuz (bütün bu gerçekleri)!"²¹⁵

4.2 Ulûhiyyet sıfatı bağlamında Allah-insan iletişiminin ilkeleri

Kur'an'a göre Mutlak varlığın her kemâli, ulûhiyyet niteliğinde toplanarak ancak Allah'ta birleşmiştir. Ulûhiyyet/İlahlık yani en büyük sevgi ve saygı, her türlü övgü ve yüceltme ile ibâdete hak sahibi olma Allah'a mahsustur.²¹⁶ Ulûhiyyet kelime-i tevhid çerçevesinde kulun tüm eylemlerinde Allah'ı birlemesidir. Allah, yüceliği, isim ve sıfatları ile kendisinden başka varlık olmayan yegâne ilâh'dır. İbadet, dua, istiğfar, tevekkül ve yönelme sadece O'na yapılır.

Yüce Allah, ulûhiyyet sıfatı gereği insandan sadece kendisine ibadet etmesini istemiştir.²¹⁷ İbadette hiçbir şeyi kendisine ortak tutmaması bağlamında insanı uyarmıştır. Allah'a ibadet etmede, insan ve elçi eşittir. "Biz yalnızca Sana ibadet eder ve yalnızca Senden yardım dileriz."²¹⁸ "De ki: "Bakın, benim namazım, (bütün) ibadetlerim, hayatım ve ölümüm (yalnızca) bütün âlemlerin Rabbi olan Allah içindir."²¹⁹ Elçiler, Allah'a ibadet etmede hiçbir ayrıcalıkları olmadığı gibi²²⁰ gerçekte daha fazla sorumluluk ve

Abdurrahman Umeyre, (Beyrut: 1989), V, 72; Muhammed A'lâ b. Ali et- Tehânevi, *Kitâbü Keşşâfi Istilâhâti'l-fünûn*, (Beyrut: Dâru Sâdır, tz.), III, 1528.

²¹⁴ Şia'ya göre imamet de peygamberlik gibi ancak nasla belirlenir. Nasıl ki, insanlar peygamberi seçemezlerse imamı da seçemezler. Yüce meziyetlere ve sıfatlara sahip bir insanın kim olduğunu ancak Allah bilir. Bunun içindir ki, Hz. Ali'yi nas ile tayin etmiştir. İmamlar, konuları gereği peygamberler gibidirler ve peygamberler gibi masumdurlar. İnsanlar peygamberleri atayamadıkları gibi imamları da atayamazlar. Sonra kimin bu makama layık olduğunu aklın bilmesi de güçtür. Bu nedenle bu yüce makama masum bir kişi gelmelidir. Seyyid İbrahim el-Müsevî ez- Zencânî, *Akâidu'l-İmâmiyye*, (Kum: 1982), III, 175, 183.

²¹⁵ en-Neml 27/62. Bkz. el-İsrâ 17/ 56-57; en-Nahl 16/ 19-21.

²¹⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: 1971), IX, 6296 .

²¹⁷ el-Fâtiha 1/ 4; en-Nisâ 4/ 36; el-En'âm 6/56.

²¹⁸ el-Fâtiha 1/5; el-Bakara 2/133; el-Mâide 5/72.

²¹⁹ el-En'am 6/162. Bkz. Yûnus 10/ 104: "Gerçek şu ki, Allah Benim; Benden başka tanrı yok; o halde, (yalnız) Bana kulluk et; ve Beni anmak için namazda devamlılık ve duyarlık göster!" Tâhâ 20/14; "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." ez-Zâriyât 51/ 56.

²²⁰ en-Neml 27/91; ez-Zümer 39/14.

yükümlülük üstlenmişlerdir. ²²¹ "Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafile olmak üzere namaz kıl. (Böylece) Rabbinin, seni, övgüye değer bir makama göndereceği umulur."²²² De ki: "Ben, dini yalnızca O'na tahsis kılarak Allah'a ibadet etmekle emrolundum."²²³ Yüce Allah, insana yönelik evrensel hitabında sadece kendisine ibadet etmesini teklif etmiş²²⁴, elçilerin insanoğluna yönelik tebliğ görevinde de, vahyin lisanı kendilerine değil, sadece Allah'a ibadet etmelerini vurgulamıştır. "Göklerin ve yerin bilinmeyen, görülüp gizlenemeyen yüzü Allah'ın elindedir; ve var olan her şey (çıktığı kaynak olarak) hep O'na döndürülmektedir. **Öyleyse, O'na kulluk et; O'na güven/O'na dayan;** çünkü Rabbin yapıp ettiklerinizden asla habersiz değildir."²²⁵ "Kuşkusuz Allah, benim de Rabbin, sizin de Rabbinizdir; **öyleyse (yalnız) O'na kulluk edin:** Bu, dosdoğru bir yoldur."²²⁶ Yüce yaratıcı, bu esaslar ışığında, ulûhiyyet, rubûbiyyet ve kutsiyetin sadece kendi zâtına ait olduğunu, kendisi dışında hiçbir varlık ve nesnenin bu nitelikleri taşımadığını ortaya koymuştur. Elçilerin olağanüstü, kutsal, farklı ve özel nitelikler taşımayan, doğal insani vasıfları olan beşer varlıklar olduğu gerçeğini hatırlatmıştır. Elçi de Allah'a karşı kuldur ve sorumludur. Bu bağlamda beşer ve elçiler sadece Allah'a ibadet eder ve sadece O'ndan yardım dilerler.

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de çok sayıda kavramla kendi ulûhiyyetini hatırlatmış ve buna vurgu yapmıştır. Dua kavramının geçtiği ayetlerde, defalarca sadece kendisine dua edilmesini istemiştir. "Ama Rabbiniz buyurur ki: "**Bana dua edin,** duanızı kabul edeyim! Bana kulluk etmeye tenezzül etmeyenler, mutlaka aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir!"²²⁷ Yüce Allah, insanların yanı sıra elçilerinin de sadece kendisine dua etmelerini vahyetmiştir. Kur'an, elçilerin insanlara yönelik tebliğlerinde de kendi şahsiyetlerine değil, sadece Allah'a dua etmelerini ve O'ndan yardım dilemelerini vurgulamıştır. "**Sadece O'na bağlanarak kendisine yalvarıp yakarmanızı (ister).** Başlangıçta nasıl sizi yaratan O ise, döneceğiniz kimse de O'dur."²²⁸

²²¹ el-Cin 72/19; el-Müzzemmil 73/ 6; el-Enbiyâ 21/ 25; el-İnşirâh 94/ 7-8. "Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlar işlemeyi, namazı dosdoğru kılmayı, zekâtı vermeyi vahyettik. Onlar sadece bize ibadet eden kimselerdi." el-Enbiyâ 21/73.

²²² el-İsrâ 17/79. Bkz. en-Nahl, 16/36.

²²³ ez-Zümer 39/11.

²²⁴ Tâhâ 20/14.

²²⁵ Hûd 11/123.

²²⁶ Âl-i İmrân 3/51. Bkz. el-Bakara 2/21; en-Nisâ 4/36; el-Mâide 5/ 72,117; el-En'am 6/102; el-A'râf 7/59, 65, 73, 85; Yûnus 10/3; Hûd 11/ 50,61, 83; en-Nahl 16/ 36; Meryem 19/ 36, 65; el-Enbiyâ 21/25,96; el-Hac 22/ 77; el-Mü'minûn 23/23,32; en-Neml 27/45; el-Ankebût 29/16,17,36,56.

²²⁷ el-Mü'min 40/60. Bkz. el-A'râf 7/29, 55, 56, 110, 180; el-Mü'min 40/14,49,50,60,65.

²²⁸ el-A'râf 7/29. Bkz. el-A'râf 7/56,180; el-Mü'min 40/65.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'a ve elçisine itaat edilmesi istenmiştir.²²⁹ Vahiy mutlak manada itaatin Allah'a ait olduğunu vurgulamıştır.²³⁰ Peygamber'e itaatin, sünnet veya hadise itaât değil, peygamberin Allah'ın elçisi olması nedeniyle, Allah'a, vahye itaât olduğunu, sünnet ve hadisin bu itaât kavramı içine girmeyeceği, bizzat Hz. Peygamber dönemindeki uygulamalardan anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de elçilerin uyarıldığına dair çok sayıda ayet mevcuttur. Hz. Muhammed vahiy dışında sahabenin fikrine danışmış, bazen onlar tarafından da uyarılmış veya ona karşı da fikir ileri sürmüşlerdir.

Elçiler, vahiy dışında dini, siyasi, hukuk, ahlak ve toplum hususlarında fikir beyan etmiş, hükümler koymuşlardır.²³¹ "Bana vahiy indirilmeyen konularda, aranızda ben de ancak re'yim ile hüküm veriyorum."²³²

"Bu, dediler, sadece sizin gibi bir insandır; sizin yediğinizden yer, sizin içtiğinizden içer."²³³ "Dediler ki: Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, çarşıda pazarda dolaşır. Ona bir melek indirilseydi de, bu onunla beraber bir uyarıcı olsaydı ya!"²³⁴

Kur'an-ı Kerim, istiğfar²³⁵ (bağışlanma dileme), tövbe²³⁶, istikame²³⁷ (yöneliş, dürüst olma), istiâne²³⁸ (yardım dileme), inâbe²³⁹ (yönelme), tevekkül²⁴⁰,(güven) zikr²⁴¹ (anma) istiğâse/istimdâd²⁴² (yardım dilemek),

²²⁹ Âl-i İmrân 3/32, 132; en-Nisâ 4/69.

²³⁰ en-Nisâ 4/80.

²³¹ Malik, *Akziye*, 1; Buhârî, *Şehâdât*, 27; Müslim, *Akziye*, 4, 5; Müslim, *Mesâcid*, 92-94; Müslim, *Fedâil*, 139-141; Ebû Dâvûd, *Akziye*, 7; Ebû Dâvûd, *Akziye* 7; Ahmed, *Müsned*, I, 438. Karadâvi, *Keyfe Netaâmel alâ's-Sunneti'n-Nebeviyye*, s. 126-127; Nâdiye, Şerif el-Umerî, *İctihâdu'r-Rasûl*, (Beyrut: 1987), s. 83-86.

²³² Ebû Dâvûd, *Akziye*, 7.

²³³ el-Mü'minûn 23/33.

²³⁴ el-Furkân 25/7.

²³⁵ "Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." 4/Nisâ 106. Bkz. Hûd 11/ 3, 56,90; en-Nasr 111/ 3.

²³⁶ "(Ey Muhammed) de ki, "Ben de ancak sizin gibi bir beşerim. Bana tanrınızın yalnızca Tek Tanrı olduğu vahyedilmiştir, öyleyse O'na yönelin ve O'ndan bağışlanma dileyin!" O'ndan başkasına ilahlık yakıştıranların vay haline!" Fussilet 41/6.

²³⁷ Fussilet 41/6.

²³⁸ "Yalnız Sana kulluk eder; ve yalnız senden yardım dileriz." el-Fâtiha 5; el-Bakara 45,153; "...(ve) Musa kendi halkına: "Yardım için Allaha sığınun ve (dar günde) sabırlı olun" dedi." el-Arâf 7/ 128.

²³⁹ "Öyleyse (yalnız) Rabbinize yönelin ve (ölümün ve yeniden dirilmenin) azabı başınıza gelmeden önce O'na teslim olun, sonra hiç kimse sizi koruyamaz." Ez-Zümer 39/ 54. Bkz. Hûd 11/88, eş-Şurâ 42/10.

²⁴⁰ Zikr kavramında yaşamında Allah cc daima hatırlayarak, bilerek davranış esasatır. "...O halde kendi başlarına bırak onları ve yalnızca Allaha güven; zira hiç kimse Allah kadar güvene layık olamaz." en-Nisâ 4/81. Bkz. Âl-i İmrân 3/ 159; el-Enfâl 8/ 61; Hûd 11/ 123.

²⁴¹ "Ve sen, (ey Peygamber), gönül alçaltarak, korku ve duyarlık içinde, sesini yükseltmeden sabah akşam Rabbinin an ve sakın umursamaz kimselerden olma." el-A'râf 7/205. Bkz. Âl-i İmrân 3/41;

istiâze²⁴³ (sığınmak, korunmak) gibi dinî umdelerin sadece Mutlak Varlığın ulûhiyyetine ait olduğu gerçeğini belirtmiştir. Varlık düzleminde bu özellikler Yüce Allah'a ait ve sadece O'na ait niteliklerdir. İnsanlığın ortak tecrübesi, vakıa ve ilmi gerçeklik, insanın varlık hiyerarşisi içinde bu özellikleri taşımadığı gerçeğini ortaya koymuştur. Elçilerde varlığın beşer türünün örnek şahsiyetleridir. Vahyin tebliğcisi olan elçiler, gönderildikleri toplumda Yüce Allah'ın ulûhiyyeti gereği, kudsiyeti ve yüceliği Allah'a has kılmış, kendilerine hiçbir kudsiyet atfetmemişlerdir. Elçiler, Yüce Allah'ın ulûhiyyet sıfatı gereği, ibadet, dua, kurban, tevekkül, istiğfar, yardım, sığınma, zikir, yönelme ve itaati sadece Allah'a özel kılmışlardır. Bu dini ilkelerde başka bir varlığa, nesneye ve kendilerine yönelik hiçbir iddiada bulunmamışlardır. Kur'an'da, elçilerin insanlara yönelik tebliğinde ve hitabında kendi şahsiyetlerine değil sadece Yüce Allah'a yönelmelerine vurgu yapılmıştır. "Kuşkusuz Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir; **öyleyse (yalnız) O'na kulluk edin:** Bu, dosdoğru bir yoldur."²⁴⁴ (Ey Muhammed) de ki, "Ben de ancak sizin gibi bir beşerim. Bana tanrınızın yalnızca Tek Tanrı olduğu vahyedilmiştir, öyleyse **O'na yönelin ve O'ndan bağışlanma dileyin!" O'ndan başkasına ilahlık yakıştıranların vay haline!**"²⁴⁵ "De ki: "Benim Rabbim (yalnızca) doğru olanın yapılmasını emretmiştir; ve (O sizden) kulluğunuzu göstermek üzere girdiğiniz her türlü eylemde bütün varlığınızı ortaya koymanızı ve içten bir inançla yalnız ve **sadece Ona bağlanarak Kendisine yalvarıp yakarmanızı** (ister). Başlangıçta nasıl sizi yaratan Oysa, döneceğiniz kimse de Odur:"²⁴⁶ Bu ilahi hitaplar ışığında ulûhiyyetin gerçek sahibi Allah'tır. Elçilere ve insanlara ulûhiyyet atfetmek ilahi vahye ve tevhide aykırı, tutarsız, yanlış ve asılsız bir inanç ve düşüncedir.

Değerlendirme

Allah-insan iletişiminin konumunu varlık ilkeleri belirlemektedir. Allah özünde ve niteliklerinde bir, eşsiz, yüce, kutsal, her şeye gücü yeten, hayat veren, tüm kural ve ilkeleri belirleyen, mutlak irade ve güç sahibi, kıdem ve bekâ sahibi, bu nitelikleri ile rubûbiyyet sahibi olan Mutlak varlıktır. Rubûbiyyet niteliklerinden dolayı Mutlak Varlık insandan mahiyet, nitelik ve konum açısından farklıdır. Yüce Allah, rubûbiyyet nitelikleri ile ulûhiyyet sahibi yani ibadet, kurban, kulluk, bağışlama, yardım, tevekkül, itaat, tövbe, yönelme, dua ve sığınılan yegâne varlıktır.

²⁴² el-Enfâl 8/9.

²⁴³ el-A'râf 7/200; en-Nahl 16/98; el-Mü'minûn 23/97-98; el-Mü'min 40/56; Fussilet 41/36; el-Felak 113/1-5; en-Nâs 114/1-6.

²⁴⁴ Âl-i İmrân, 3/5.

²⁴⁵ Fussilet 41/6.

²⁴⁶ A'râf 7/29.

Mutlak Varlığın, rubûbiyyet ve ulûhiyyet sıfatları, İslam inancının tevhid ilkelerini belirlemiştir. Rab olan Allah, bir ve eşsiz, tüm varlığın, kâinatın tek yaratıcısı ve yegâne iradecisidir. O, zatında ve fiillerinde, hiçbir ortağı olmayan, ibadet edilmeye layık tek mabud ve ilah olandır. Mü'min, Mutlak varlığı bu temel öncüller çerçevesinde bilen, inanan, düşünce, söz ve eylemleri ile gerçekleştirendir.

Kur'an, tevhid öncülleri çerçevesinde inanç, kültür ve düşünce sistemlerini akli ve ilmi bağlamda eleştirmiş, uyarılarda bulunmuştur. Vahiy, elçiler dâhil hiçbir insana, varlığa ve nesneye Mutlak/Yüce varlığa ait rubûbiyyet ve ulûhiyyet niteliklerini vermemiştir. Vahiy, bu sıfatlar ekseninde müşrikleri, mutlak varlığa ait nitelikleri nesnelere verdikleri için eleştirmiş ve kınamıştır. Yahudileri ve Hıristiyanları ise Mutlak Varlığın rubûbiyyet ve ulûhiyyet umdelerini tahrif ettikleri ve beşer peygamberlere rubûbiyyet ve ulûhiyyet niteliklerini yükledikleri için itab etmiştir.

Vahiy, Yüce Allah'ın elçisi vasıtasıyla insana yönelik hitabdır. İslâm gerçeğinde Mutlak anlamda vahiy, Kur'an'ı Kerim'dir. Vahyin amacı insandır. Onu, olması gereken varlık katmanlarındaki doğru bir yere oturtmak; amacı, hedefi ve görevlerini hatırlatmaktır. Vahiy, ısrarla elçilerin beşerî şahsiyetler olduğunu vurgulamıştır. Elçilerde insanlar gibi Mutlak Varlığa karşı sorumlu, beşeri nitelikleri ve konumu olan sonlu varlıklardır. Yüce Allah, ilahi vahyin hiçbir döneminde elçilerine, insana, diğer varlık ve nesnelere rubûbiyyete yönelik hiçbir nitelik atfetmemiştir. Tarihsel süreç içinde insanlar, ilâhi vahyin uyarısına rağmen elçilere, insanlara ve diğer nesnelere olağanüstü nitelikler yüklemişlerdir. İnsana yüklenen, ricâlullâh, ricâlu'l-gayb, mehdi, kutub, gavs, velî, şeyh, ebdal, imam, evtâd, kâhin ve medyum gibi nitelikler İslâm tevhid hakikatine, insanın tarihsel bilgi ve tecrübesine, ilmi hakikatlere aykırı ütopyik yaklaşımlardır. Neticede elçi ve insana yüklenen yanlış anlam ve konum, varlığın yaratılış amacını ters yüz etmiştir. İnsanın varlık konumunu, aslını, sorumluluğunu ve yaratılış amacını bozmuştur. Bu durum kutsal ve yüce varlığın anlamı ve konumuna da zarar vermiş, varlık hiyerarşisi ve niteliklerini tahrife uğratmıştır. Gerçekte elçiler diğer insanlar gibi beşer olmanın tüm özelliklerini yaşarken, onlara yüklenen günah işlememe, kusursuz olma ve her sözü vahiy olma yanlışlığı onları ve sözlerini kutsallaştırmıştır. Bu olgu, vahyin ve tevhidin temel anlamına, kökenine ve özüne aykırıdır. Elçiler, Yüce Allah tarafından insanlar arasından seçilmiş vahyin tebliğcileridir. Varlık nitelikleri ile beşer sınıfının bireyleri olan elçiler, insanlar ile eşittir. Elçi ve insana Yüce Allah'ın rubûbiyyet ve ulûhiyyetine yönelik nitelikler yüklemek, varlık kategorisini, tevhid ve kutsalın özünü tahrif etmiştir. Bu, dini anlamda zulüm, şirk ve büyük günahdır.

Vahyi tebliğ etme görevi dışında, vahye karşı sorumluluk açısından elçi ve insan arasında hiçbir fark yoktur. Kur'an'ın temel amacı, vahiy ve elçileri

vasıtası ile insana kendi varlık konumunu hatırlatmak, onun beşer niteliği ve sorumluluğu çerçevesinde yaşamasını ve hayatın anlamını bilmesini sağlamaktır. Elçiler ve insanlar Allah'a karşı iyiyi, güzeli ve doğruyu gerçekleştirme sorumluluğunu taşımaktadırlar. Bu sorumluluk varlık konumları ile belirli Mutlak Varlığın rububiyetinin gereği daha çok Allah'a kulluk etmek olarak anlaşılan ve yerine getirilmesi gereken ulûhiyettir. Yüce Allah, elçilerine, insan'a, hiçbir varlık ve nesneye zâtına ait hiçbir nitelik vermemiş ve atfetmemiştir. Allah, rubûbiyyet ve ulûhiyyet niteliklerinin sahibi Ma'bud'dur. Elçiler ve insanlar ise (abd) kuldur. Allah'a kulluk, O'nun rubûbiyyetinin farkında olarak, insanın kendi konumu ve sorumluluğunu bilmesi, ulûhiyyeti gereği Mutlak Varlık'a karşı görevlerini yerine getirmesi anlamına gelmektedir. Bu, insanın, yaşamın ve kendisinin anlamını yakalayarak kendini inşa etmesidir.

Kaynakça

- Abdulgaki, Muhammed Fuâd, *Mu'cemu'l-Mufehres Mufehres li'l-Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, 2. bs., Kahire: Daru'l-Hadis, 1988.
- Abdurrazzâk, b.Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, nşr. Habîburrahman el-A'zamî, Beyrut: 1390-92/1970-72.
- Akdemir, Furat, "Fetanet Sıfatı Bağlamında Hz. Peygamberin Örnekliliği", doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 2014.
- Ahatlı, Erdinç, *Peygamberlik, Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, Ankara: DİB, Yay., 2007.
- Akbulut, Ahmet, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, Ankara: Birleşik Yayınları, 1992.
- Akbulut, Ahmet, "Müslüman Zihin İnşasında Kelam İlminin Önemi ve Yeri", Basılmamış Konferans Metni, Malatya: 2011.
- Akbulut, Ahmet, "Musa Carullah'ın Akıl-Vahiy Konusundaki Görüşü", *Ölümünün 50. Yılında Musa Carullah I.Uluslararası Musa Carullah Bigiyef Sempozyumu*, Ankara, 6-7 Kasım 1999, Ankara: TDV yay., 2002.
- Akbulut, Ahmet, "İslam ve Hristiyanlıkta Vahiy" - "Offenbarung in Christentum und İslam" V, Verlag: W.Kohlhammer, Stuttgart, Almanya: 2011.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Mısır: 1313/1895.
- Aslan, Abdülgaffar, *Kur'an'da Vahiy*, Ankara: Ankara Okulu, 2000.
- Ateş, Süleyman, "Kutub", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA) XXVI*, 498-499.
- Bağcı, H. Musa, *Beşer Olarak Hz. Peygamber*, 1.baskı, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2010.

- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul: 1981.
- Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte, Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, I-XVIII, Tercüme ve Şerh, Ankara: 1992.
- Cürcanî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Kitâbu't Ta'rifât*, Beyrut: Dâr'ul Kutubi'l- İlmiyye, 1995.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *es- Sünen*, Neşâtâbâd-Faysalâbâd- Pakistan: 1404/1984.
- Ebu Zeyd, Nasr Hamid, *İlahi Hitabın Tabiatı*, çev. Mehmet Emin Maşalı, 1. bs., Ankara: Kitabiyat yay., 2001.
- Esed, Muhammed; *Kur'an Mesajı*, 7.baskı, İstanbul: İşaret Yayınları, 2009.
- Ebû Davûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani, *es-Sünen*, İstanbul: 1981.
- Ebû Davûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, nşr. A. Jeffery, Kahire-Leiden: 1355/1936-37.
- Gazzâlî, Ebu Hâmid b. Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu'l-Mustasfâ*, Kahire: 1322.
- Hatiboğlu, Said, *Hiz. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy*, Ankara: Otto Yay., 2009.
- Hucvirî, Ali b. Osman Cüllabi, *Hakikat Bilgisi*, hz. Süleyman Uludağ, İstanbul: 1982.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *el-İhkâm fî Usuli'l-Ahkâm*, Beyrut: 1983.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdulhafiz Şelebi, Kahire: 1955.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakki'in, 'an Rabbi'l-Alemîn*, thk. İsmâüddîn es-Sababî, Kahire: 1422/2002.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Kitâbu Te'vîli Muhtelifi'l-Hadis*, Dimeşk: 1962.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sünen*, thk. M. Fuad Abdulbakî, İstanbul: 1981.
- İbn Manzûr, Ebi'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü'l-Arab*, 3. bs., Beyrut: Daru's-Sadır, 1414/1994.
- İbn Mulakkın, Ebû Hafs Ömer b. Ali el-Ensârî, *Gâyetu's-Sûl fî Hasâisi'r-Râsul*, thk. Abdullah Bahruddîn Abdullah, Beyrut: Daru'l- Başari'l-İslamiyye, 1414/1993.
- İbn Sa'd, Muhammed, *Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr*, Beyrut: 1405/1985.
- İbn Teymiyye, Takiyyuddîn, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, ts.
- el-İsfehâni, Râgıb, *Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an* thk. Safvân Adnân Dâvûdî, 2. bs., Beyrut: 1997.

- İslâmoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an Gereçeli Meâl Tefsir*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 11. bs., 2010.
- İslâmoğlu, Mustafa, *Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsnâ*, 1. bs., İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'anda Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Ankara: A.Ü. İlahiyat Fak. Yay., 1975.
- Karadâvi, Yusuf, *Keyfe Netaâmel alâ's-Sunneti'n-Nebeviyye*, Mansure: Maâlim ve Davâbit, 1990.
- Kuşeyri, Abdülkerim b. Havâzin, *Kuşeyri Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: 1981.
- Lessing, Gotthold Ephraim, *Theologiekritische philosophische Schriften*, Hrsg. BoD-Books on Demand Norderstedt, Verlag der Contuax GmbH und Co. KG, Berlin: 2003.
- Malik b. Enes b. Amir, *el-Muvatta*, thk. M. Fuad Abdalbaki, İstanbul: 1981.
- Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü Ehl-i Sünne*, thk. Fatma Yusuf el-Hamî, Beyrut: 2004.
- el-Mekkî, Ebu Talib, *Kûtü 'l-Kulûb*, Kahire: 1961.
- Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu't-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf, İstanbul: 1979.
- Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, İlmî Neşre Hazırlayan, Mehmet Boynukalın, İlmî Kontrol, Bekir Topaloğlu, İstanbul: 2005.
- Müslim b. Haccâc b. Müslim el- Kuşeyrî en-Nişaburî, *el-Cami'u'-Sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbakî, Beyrut: 1956.
- Serrâc, Ebû Nasr. et-Tûsi, *el-Lüma*, nşr. Abdulhalim Mahmud, Taha Abdülbâkî Sürûr, Kahire: 1960.
- eş-Şâfîi, Muhammed b. İdris, *el-Umm*, thk. Muhammed Zuhrî en-Neccâr, I-IIIV, Kahire: 1321/1325.
- Taftâzânî, Sadeddîn Mesud b. Ömer, *Şerhu'l-Mekâsid*, nşr. Abdurrahman Umeyre, Beyrut: 1989.
- Tahânevi, Muhammed A'lâ b. Ali, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Funûn*, İstanbul: 1984.
- Tahânevi, *Kitâbu Keşşâfi Istilâhâti'l-Fünûn*, Beyrut: Dâru Sâdır, tz.
- Tahavî, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Salame, *Şerhu Müşkulu'l-Asar*, I-XVI, thk. Şuayb el-Arna'ut, 1. bs., Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 1415/1994.
- Taşcı, Özcan, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam*, Ankara: Sentez yay., 2013.

- Taşcı, Özcan, "Batının Hz.Muhammed Hakkındaki Düşünceleri-Lessing Örneği-", *İslami Araştırmalar*, 27/1 (2016): 12-21.
- Tirmizî, Muhammed bin İsâ, *es-Sünen*, Mısır: 1975.
- Topaloğlu, Bekir, "Rab" *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIV, 372-373.
- Uludağ, Süleyman, "Ricâllullâh", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 80-81.
- Uludağ, Süleyman, "Ricâlu'l-Gayb", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 81-83.
- Ulutürk, Veli, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, İzmir: 1985.
- el-Umerî, Nâdiye Şerif, *İctihâdu'r-Rasûl*, Beyrut: 1987.
- Vakidî, Muhammed b. Ömer, *Kitabu'l-Megazî li'l-Vakidî*, thk. Dr.Marsden Jones, Beyrut: 1989.
- Von Kremer, Alfred, *Geschichte der herrschenden Ideen des Islams*, Leipzig: 1868.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, ts.
- _____, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul: 1971.
- Zebîdi, Murtezâ, *Tâcu'l-Arûs*, Mısır: 11306/1988.
- Zencânî, Seyyid İbrahim el-Mûsevî, *Akâidu'l-İmâmiyye*, Kum: 1982.